

Теоретичні питання до іспиту (теми і проблеми)

Завдання 1. (теми)

3 її відео, лекції

3 семінару (власна відповідь)

ГПТ, Геміні

Тести

1. Філософія про людину, її сенс та призначення.
2. Центральні теми історико-філософських періодів (античність, середньовіччя, Ренесанс, Новий час).
3. Закони діалектики та метафізики.
4. Проблема субстанції у метафізиці.
5. Проблема людини у філософії.
6. Екзистенціалістський погляд на людину і свободу.
7. Проблема свідомості. Поняття самосвідомості.
8. Ідея єдності і множинності світу.
9. Предмет та основні проблеми практичної філософії.
10. Філософія як терапія. Філософські рецепти щастя.
11. Поняття знання: достатні та необхідні умови знання. Знання і гадка.
12. Особливості соціального буття людини.
13. Метафізика і діалектика як різні погляди на світ.
14. Проблема свідомості у філософії.
15. Сучасні інтерпретації проблеми свідомості: порівняння філософського і наукового поглядів.
16. Золоте правило етики і категоричний імператив.
17. Проблема сенсу життя: есенціалістський та екзистенціалістський підходи.
18. Проблема свободи і детермінізму.
19. Проблема першопочатку світу у філософії.

- [20. Емпіризм та раціоналізм як філософська та наукова проблема.](#)
- [21. Свідоме та несвідоме.](#)
- [22. Наука, філософія та релігія: світоглядні відмінності \(на прикладі різних історичних філософських періодів\).](#)
- [23. Раціональне, емпіричне та ірраціональне у пізнанні.](#)
- [24. Проблема реальності у філософії.](#)
- [25. Проблема надійності знання і філософський скептицизм.](#)
- [26. Епістемологія та гносеологія: поняття та проблеми.](#)
- [27. Знання, істина та обґрунтування.](#)
- [28. Метод мисленнєвого експерименту у філософії.](#)
- [29. Філософія і різновиди мислення. Парадокси, апорії і софізми.](#)
- [30. Проблема добра і зла у філософії.](#)
- [31. Зв'язок свідомості та мови.](#)
- [32. Громадянське суспільство і держава як філософська проблема.](#)
- [33. Риси \(характеристики\) свідомості.](#)
- [34. Філософська ідея моралі та справедливості.](#)
- [35. Філософія і критичне мислення.](#)

Завдання 2.

- [1. Сократ](#)
- [2. Платон / Едмунд Геттієр](#)
- [3. Арістотель](#)
- [4. Геракліт](#)
- [5. Протагор](#)
- [6. Діоген Синопський](#)
- [7. Епікур](#)
- [8. Епіктет / Стоїки](#)
- [9. Піррон](#)
- [10. Плотін](#)
- [11. Фалес Мілетський](#)
- [12. Августин Аврелій](#)

- [13. Тертуліан](#)
- [14. Боецій](#)
- [15. Нікколо Макіавеллі](#)
- [16. Френсіс Бекон](#)
- [17. Рене Декарт](#)
- [18. Томас Гоббс](#)
- [19. Блез Паскаль](#)
- [20. Бенедикт Спіноза](#)
- [21. Джон Локк](#)
- [22. Джордж Берклі](#)
- [23. Девід Г'юм](#)
- [24. Жан-Жак Руссо](#)
- [25. Вольтер](#)
- [26. Іммануїл Кант](#)
- [27. Дені Дідро](#)
- [28. Георг Гегель](#)
- [29. Джеремі Бентам](#)
- [30. Джон Стюарт Мілль](#)
- [31. Карл Маркс](#)
- [32. Фрідріх Ніцше / Віктор Франкл](#)
- [33. Вільям Джеймс](#)
- [34. Зигмунд Фройд](#)
- [35. Григорій Сковорода](#)
- [36. Людвіг Вітгенштайн](#)
- [37. Жан-Поль Сартр](#)
- [38. Альбер Камю](#)
- [39. Карл Поппер](#)
- [40. Клод Леві-Строс](#)
- [41. П'єр Адо](#)
- [42. Джон Ролз](#)
- [43. Грегорі Кавка](#)

- [44. Томас Кун](#)
- [45. Мартін Гайдеггер](#)
- [46. Жан Бодрійяр](#)
- [47. Роберт Нозік](#)
- [48. Алан Тьюринг](#)
- [49. Джон Серль](#)
- [50. Томас Нагель](#)
- [51. Френк Джексон](#)
- [52. Девід Чалмерс](#)
- [53. Роберт Сапольські](#)
- [54. Джуліан Баджіні](#)
- [55. Майкл Сендел](#)
- [56. Готфрід Вільгельм Ляйбніц](#)
- [57. Йоганн Готліб Фіхте](#)
- [58. Едмунд Гуссерль](#)
- [59. Еріх Фромм](#)
- [60. Хосе Ортега-і-Гассет](#)
- [61. Йоган Гейзінга](#)
- [62. Пауль Фесрабенд](#)
- [63. Людвіг Фосрбах](#)
- [64. Бертран Рассел](#)
- [65. Зенон Елейський](#)
- [66. Тома Аквінський](#)
- [67. Парменід](#)
- [68. Демокрит](#)
- [69. Піфагор](#)

1. Філософія про людину, її сенс та призначення.

На основі її лекції з ютуба: “Що таке філософія?”

Філософія з античних часів визначається як роздуми про «правильне життя». Згідно з позицією Сократа, неусвідомлене життя не варте того, щоб бути прожитим, проте й життя, яке не було прожите, не варте осмислення. Тобто призначення людини полягає у постійному балансуванні між проживанням життя та його рефлексією (самопізнанням).

Питання сенсу життя нерозривно пов'язане з фактом людської смертності. Як зазначав Артур Шопенгауер, якби люди були безсмертними або не усвідомлювали своєї смертності, вони б навряд чи філософствували. Саме здатність до самоусвідомлення та розуміння своєї скінченності надає людському життю цінності, змушуючи шукати в ньому сенс. Хоча людина не є вільною у фактах свого народження та смерті, її ключове призначення реалізується через свободу обирати, як саме прожити відведений час і чим його наповнити.

2. Центральні теми історико-філософських періодів (античність, середньовіччя, Ренесанс, Новий час).

Історично філософія пройшла кілька етапів:

Антична (пошук першооснов буття) - період зародження філософської думки, де світ сприймається як Космос, а саме впорядкована гармонійна цілісність.

Середньовічна (домінування релігійних ідей, питання про Бога) - розвивалася в умовах панування церкви. Бог розглядається як абсолютне буття і причина всього існуючого. Філософія часто намагається раціонально обґрунтувати догмати віри

Епоха Відродження (повернення до античних ідей, гуманізм, антропоцентризм, пантеїзм) - перехідний етап від середньовіччя до Нового

часу. Найвищою цінністю стає людина, її честь і гідність, право на самостійне мислення та можливості до самовдосконалення. Відродження інтересу до природи та земного життя на противагу середньовічному аскетизму

Новий час (відокремлення науки від філософії, пошук наукового методу) - наукова революція та становлення класичної науки. Актуалізується питання пізнання (гносеологія)

3. Закони діалектики та метафізики.

Метафізика (у перекладі “після фізики”) - філософське вчення про першооснови, першопричини буття.

Закони метафізики:

- Закон тотожності: усяке буття собі тотожне - $A \in A$ (з протиріччя: що є, того не може не бути)
- Закон причинності: будь-яке випадкове буття має основу свого існування (Ляйбніцівський закон достатньої підстави)
- Закон фінальності: все буття є цілеспрямованим і визначається кінцевою причиною(метою) свого існування.

Діалектика(в перекладі “розмова”) - має декілька значень:

- мистецтво ведення розмови (античне значення)
- метод, що має структуру “теза-антитеза-синтез”
- вчення про всезагальний розвиток, розуміння світу, в якому різні явища розглядаються у їх багатоманітності, варіативності зв’язків, взаємодії протилежних сил, процесів розвитку і зміни.
- у середньовіччі - одна з назв формальної логіки

Закони Діалектики:

- закон єдності і боротьби протилежностей
- закон заперечення заперечення (зняття заперечення)
- закон переходу кількісних змін у якісні

4. Проблема субстанції у метафізиці.

Субстанція у філософії - самопричинне буття

Використовуються різні критерії:

- Кількісні критерії:
  - Монізм - існує лише одна субстанція. Якщо концепція зводить до субстанції духу - ідеалізм, якщо концепція матерії - матеріалізм.
  - Дуалізм - існує завжди дві субстанції (ні дух, ні матерія не зводяться один до одного - вони співіснують, як окремі субстанції)
  - Плюралізм - субстанцій більше ніж дві. В античності субстанції зводились до стихій (вогонь, вода, повітря, земля). За Ляйбніцом існує нескінченна кількість окремих монад(неподільних духовних субстанцій)
- Якісні критерії - зводяться до одної з версій ідеалізму (суб'єктивний, об'єктивний, трансцендентальний) або матеріалізму(з якого виходить подальший фізикалізм)

5. Проблема людини у філософії.

На основі її лекції з ютуба: "Що таке філософія?"

Проблема людини є фундаментом усієї філософської системи, що чітко обґрунтував Іммануїл Кант. Він виділив три базові питання філософії: «Що я можу знати?» (епістемологія), «Що я маю робити?» (етика) та «На що я можу сподіватися?» (релігія/метафізика). Проте всі вони зрештою зводяться до четвертого, найголовнішого питання: «Що є людина?». Саме це питання є предметом філософської антропології. Лекторка наголошує на важливості правильного формулювання: питання «Хто є людина?» стосується імені, професії чи соціальних ролей, тоді як питання «Що є людина?» досліджує саму сутність суб'єкта як носія свідомості та творця

сенсів. Розуміння людини змінювалося в історії філософії: від античного погляду на людину як частину космосу до середньовічного розуміння її через зв'язок із Богом, і далі — до гуманізму Ренесансу та раціоналізму Нового часу, де акцент змістився на людський розум і самосвідомість. У сучасному практичному вимірі проблема людини часто розглядається через етику та моральний вибір (наприклад, у «дилемі вагонетки»), де досліджується, чим саме керується людина — користю, обов'язком чи емоціями — коли приймає життєво важливі рішення.

6. Екзистенціалістський погляд на людину і свободу.

З поглядів екзистенціалізму людина - свободна істота, що “приречена” на вибір, оскільки її існування передує сутності. Людина спочатку з'являється у світі (існує), і лише потім через свої вчинки визначає, ким вона є (формує свою сутність).

Проблема свободи:

- Екзистенціалісти наголошують на тому, що людина абсолютно вільна, але ця свобода несе тягар. Ми не можемо прикриватися виправданням долею, Богом або ж власним характером.
- За Сартром "Людина приречена бути вільною". Усе що ми робимо - наш вибір, і цей вибір створює нас. Це й означає “приреченість на свободу”: ми не можемо не вибирати. Навіть коли відмовляємось діяти, ми все одно робимо вибір. А з цією свободою приходить відповідальність не лише за себе, а й за те, якою ми показуємо людину взагалі.

7. Проблема свідомості. Поняття самосвідомості. (70/30)

Декартова проблема свідомості:

Декарт застосовує метод універсального сумніву — сумнівається в усьому: відчуттях, існуванні зовнішнього світу, власного тіла.

- «**Cogito ergo sum**» (*Я мислю, отже, існую*) — це фундаментальна опора достовірності свідомості.

Онтологічна проблема свідомості:

Це питання про місце свідомості у структурі буття: чи є вона частиною фізичного світу, чи має окрему природу. Це породжує дуалізм (світ складається з двох незалежних субстанцій):

- *Res cogitans* — річ мисляча (свідомість, душа, непротяжна).
- *Res extensa* — річ протяжна (матеріальне тіло, механізм).

Поняття самосвідомості

Самосвідомість — це здатність свідомості робити об'єктом пізнання саму себе.

- Механізмом самосвідомості є рефлексія відносно себе.
- Свідомість спрямована на зовнішній світ ("Я бачу дерево"), а самосвідомість спрямована на "Я" ("Я усвідомлюю, що я бачу дерево")

8. Ідея єдності і множинності світу.

Сама ідея та проблематика, що з неї випливає, полягає у питанні, чи є світ єдиним цілим, чи це набір субстанцій

Множинність (Плюралізм): як нескінченна множина різних предметів та явищ

- Ідея Ляйбніца полягала в тому, що світ складається з нескінченної кількості простих неподільних духовних субстанцій (монади). Кожна монада відображає всесвіт по-своєму і не взаємодіє безпосередньо з іншими, але всі разом створюють гармонійний світ.

- Античні атомісти сходились на тому, що світ - множина атомів, що рухаються у порожнечі

Єдність (Монізм): пошук того спільного, що об'єднує всі речі

- Спіноза доводив, що існує лише одна субстанція (Бог/Природа)

Сучасна філософія розглядає світ як єдність у різноманітті. Світ єдиний у своїй основі (єдині фізичні закони), але нескінченно різноманітний у своїх формах і проявах.

9. Предмет та основні проблеми практичної філософії.

Якщо теоретична філософія вивчає те, що є (природу, буття), то практична філософія вивчає те, що має бути (цінності, ідеали, норми, моралі,...).

Загалом практична сфера філософії охоплює людські вчинки, сферу свободи та вибору.

Головні проблеми:

- Етична проблема: Що таке добро і зло? Що таке щастя? Тема доброчесності
- Проблема свободи: Чи є людина вільною у своєму виборі? Проблема детермінованості/індетермінованості життя.
- Соціально-політична проблема: Що таке справедливість? Якими мають бути ідеали суспільства та держави?

10. Філософія як терапія. Філософські рецепти щастя. (50/50)

В епоху еллінізму філософія стає практичною "терапією душі". Головна мета людини - досягти щастя (евдемонії) та душевного спокою. Кожна філософська школа пропонувала свій унікальний «рецепт» подолання життєвих труднощів

“Рецепти” щасливого життя за елінейськими школами:

- Епікурейці: щастя — це насолода, яка розуміється як відсутність фізичного болю та душевних тривог (атараксія).

- Щастя - у простих радощах
- Уникання надмірностей і болю
- Позбутися страху перед богами та смертю
- Стоїки : щастя— це внутрішній спокій та мужність (**апатія**)
  - Прийняття того, що не можна змінити
  - Розвиток внутрішньої сили та самоконтролю
  - Відмова від бажань, що ведуть до страждань
- Кініки : щастя- це повна внутрішня свобода і незалежність (**автаркія**)
  - Відмова від матеріальних благ.
  - Зневага до соціальних статусів та умовностей.
  - Життя в максимальній простоті.
- Скептики: щастя - це незворушність духу
  - Відмова від категоричних суджень.
  - Пошук спокою через сумнів і обережність.
- Неоплатоніки: щастя - це духовне злиття з “Єдиним”
  - Пошук єдності з божественним.
  - Розвиток внутрішнього світу через медитацію.
  - Відмова від матеріальних бажань.

11. Поняття знання: достатні та необхідні умови знання. Знання і гадка.

Класичне поняття знання вперше було сформульоване Платоном

Знання = істинне + обґрунтоване+ переконання

Тобто людина знає X, якщо:

- Вона вірить, що X істинне;
- X справді істинне;
- Вона має підстави/докази, щоб у це вірити.

Відмінність гадки від знання:

Гадка - суб'єктивна думка (припущення), яка може бути як істинною, так і хибною без конкретної аргументації та ґрунту.

Приклад: Я вгадав яка карта випаде з колоди (Я виявився правим, але це не було знанням, а просто фактор удачі)

З часом стало зрозуміло, що цих трьох умов недостатньо. У ХХ столітті Геттієр сформулював проблему, довівши, що можна мати обґрунтоване істинне переконання, яке все одно буде випадковим збігом (наприклад, подивитися на зламаний годинник, який випадково показує точний час), тому це не можна вважати повноцінним знанням.

12. Особливості соціального буття людини.

Арістотель стверджував: “Людина - політична істота”. Він стверджував, що людина вона соціальна за своєю природою і прагне до життя в організованому суспільстві задля досягнення щасливого та морального існування. Нормальне людське буття можливе лише у взаємодії з іншими. Тільки в соціумі виникає мова і поняття справедливості.

Сучасна філософія стверджує, що соціальне буття — це завжди комунікація. Ми живемо у світі культури та символів (мови, традицій), які передаються від покоління до покоління. Наше буття є історичним: тварина живе лише "тут і зараз", а людське суспільство пам'ятає минуле і планує майбутнє.

13. Метафізика і діалектика як різні погляди на світ.

Метафізика (у перекладі “після фізики”) - філософське вчення про першооснови, першопричини буття.

Діалектика(в перекладі “розмова”) - має декілька значень:

- мистецтво ведення розмови (античне значення)
- метод, що має структуру “теза-антитеза-синтез”
- вчення про всезагальний розвиток, розуміння світу, в якому різні явища розглядаються у їх багатоманітності, варіативності зв’язків, взаємодії протилежних сил, процесів розвитку і зміни.
- у середньовіччі - одна з назв формальної логіки

Метафізика чітко розмежовує те, що є незмінним і фундаментальним (субстанцію, буття, суще), і те, що належить до змінного світу (конкретні речі, що виникають і зникають). Вона розглядає об’єкти ізольовано один від одного.

Натомість діалектика виходить із того, що у світі немає нічого абсолютно незмінного, оскільки сам принцип існування Всесвіту — це постійний рух і розвиток. Тому для діалектики ключовим є не лише змінність, а й взаємозв’язок усіх явищ, де кожна річ впливає на іншу

14. Проблема свідомості у філософії.

Декартова проблема свідомості (гносеологія):

Рене Декарт шукав безсумнівну основу знання. Він застосовує метод універсального сумніву — сумнівається в усьому: відчуттях, існуванні зовнішнього світу, власного тіла.

- «**Cogito ergo sum**» (*Я мислю, отже, існую*) — це фундаментальна опора достовірності свідомості.

Онтологічна проблема свідомості (дуалізм):

Це питання про місце свідомості у структурі буття: чи є вона частиною фізичного світу, чи має окрему природу. Це породжує дуалізм (світ складається з двох незалежних субстанцій):

- Res cogitans — річ мисляча (свідомість, душа, непротяжна).
- Res extensa — річ протяжна (матеріальне тіло, механізм).

Головна проблема: як ці дві абсолютно різні природи взаємодіють?

15. Сучасні інтерпретації проблеми свідомості: порівняння філософського і наукового поглядів.

У сучасній дискусії щодо природи свідомості протистоять дві основні позиції: науковий підхід, який часто ототожнюють із фізикалізмом, та філософський, що спирається на антифізикалізм.

1. Науковий погляд (Фізикалізм)

Представники цього напрямку переконані, що свідомість є суто фізичним явищем. Для них не існує ніякої нематеріальної душі, а всі ментальні процеси є похідними від матерії.

Мозок і свідомість — тотожні. Згідно з теорією тотожності, кожен ментальний стан є просто активацією певних нейронів у мозку. Опис роботи мозку повністю вичерпує опис свідомості.

Свідомість як функція. Функціоналісти (наприклад, Деніел Деннет) розглядають свідомість за аналогією з комп'ютерною програмою. Важливим є не матеріал носія, а алгоритм обробки інформації.

Відмова від "народної психології". Радикальні матеріалісти вважають, що такі поняття, як "бажання" чи "віра", є застарілими і в майбутньому будуть замінені точною мовою нейробіології.

2. Філософський погляд (Антифізикалізм)

Філософи-антифізикалісти стверджують, що науковий опис світу є неповним, оскільки він ігнорує суб'єктивний аспект досвіду — так звані qualia (якісні характеристики відчуттів).

Аргумент знання (Кімната Мері). Френк Джексон пропонує уявний експеримент із вченою Мері, яка знає всю фізику кольору, але ніколи його не бачила. Коли вона вперше бачить червоний колір, вона отримує нове знання. Це доводить, що фізичні факти не можуть повністю передати суб'єктивний досвід.

Філософські зомбі. Девід Чалмерс використовує ідею "зомбі" — істоти, яка фізично ідентична людині, але не має внутрішніх переживань. Логічна можливість існування такої істоти свідчить про те, що наявність мозку ще не гарантує наявності свідомості. Фізикалізм не здатний пояснити цей розрив.

16. Золоте правило етики і категоричний імператив.

Золоте правило етики: “Не чини іншим людям того, чого не бажаєш собі”. Загалом зводиться до правила на основі імплікації: Якщо хочеш А, роби Б.

Категоричний імператив(безумовний закон) - завжди маєш чинити морально без умов і “якщо”, незважаючи на те чи хтось оцінить це, чи інші люди навколо діють морально.

- Ніколи не стався до людини, як до засобу, а завжди як до мети (більш спрощене формулювання)
- За Кантом: “Чини тільки згідно з тією максимою через яку ти повсякчас міг бажати, щоб вона стала всезагальним законом”

17. Проблема сенсу життя: есенціалістський та екзистенціалістський підходи. (30/70)

Проблема сенсу життя полягає у тому чи має воно відповідний сенс, який треба знайти, чи сенсу немає і його треба створити

Есенціалізм - сутність передуює існуванню, тобто перед тим як людина народжується, вже існує певна ідея (задум Бога, Природи) проте, якою вона має бути. Завдання людини - відкрити цю ідею, цей сенс і реалізувати своє призначення (жити чесно, пізнавати Бога, служити суспільству).

Екзистенціалізм - основний напрям філософії, який відмовляється від наперед визначеної природи людини. За Сартром ідея полягає у тому що існування передуює сутності. З поглядів екзистенціалізму людина - свободна істота, що “приречена” на вибір, оскільки її існування передуює сутності.

Ми не можемо виправдовувати свої дії долею, особистістю чи іншими факторами. Сенс життя не треба шукати, його треба створювати.

Камю підіймав питання: якщо життя позбавлене сенсу, якщо воно абсурдне, чи варто його жити? Існування людини справді може здаватись абсурдним, але це не причина зневірятись. Усвідомивши безглуздість світу, людина може прийняти його таким, яким він є, і все одно продовжувати жити, діяти, любити і саме в цьому її сенс.

18. Проблема свободи і детермінізму. (з 12 семінару, всі імена також з семінару)

Джон Локк(англ філософ) писав, що найбільш очевидний факт для людини - це усвідомлення своєї свободи. Смеюел Джонсон(англ письменник) зауважував, що людина впевненіша у здатності підняти палець за власним бажанням, ніж у логічних висновках будь-якого міркування. Проте не існує

жодної гарантії, що це усвідомлення свободи відповідає істинній природі світу. Уявлення про свободу може бути ілюзією. Аналізуючи результати дослідів Лібета, про те що мозок починає дію раніше, ніж виникає свідоме рішення можна було б прийти до висновку про те, що у світі вже все визначено і відбувається “за сценарієм”, тобто детерміновано.

Детермінізм - це філософська концепція, яка стверджує, що всі події, явища та дії є об'єктивно зумовленими причинністю і не можуть відбуватися випадково.

Приклад Шопенгауера з водою, що протиречить свідомості свободи:

Вода може: бути хвилями, текти потоком, ставати водоспадом, підійматися фонтаном, випаровуватися.

Але у ставку вона спокійна не тому, що хоче цього, а тому, що відсутні відповідні причини.

Людина аналогічно: могла б робити багато дій, але робить тільки те, до чого її спонукає найсильніша причина.

19. Проблема першопочатку світу у філософії

Проблема першопочатку філософії за різних епох мала різне трактування.

Античність: в античності виникає пошук єдиного начала (першоначала), для різноманітних явищ світу.

Атомісти (Демокрит, Левкіпп) бачили світ як нескінченну варіативність неподільних атомів.

Платоніки вбачали онтологічну основу в ідеях, що забезпечують єдність множинних чуттєвих речей.

Середньовіччя: проблема першопочатку світу тісно пов'язувалась із Богом. Метафізика ставала онто-теологією - наукою про абсолютне буття. Середньовічні філософи розробляли філософські докази існування Бога, які пояснювали першопричину світу:

Онтологічний доказ - Бог існує за визначенням як найвища сутність.

Космологічний доказ (аргумент від причинності) - існує перша причина всього сущого.

Телеологічний доказ - світ упорядкований, значить є розумна причина (Бог).

Новий час: Філософи намагались пояснити першопочаток світу через субстанцію та її модуси

- Декарт: Бог створив світ, взаємодія матеріальної та мислячої субстанцій.
- Ляйбніц: монади як первинні субстанції забезпечують гармонійний світ, створений Богом.
- Спіноза: світ і Бог є єдиною субстанцією, творіння і природа невіддільні.

20. Емпіризм та раціоналізм як філософська та наукова проблема. (75/25)

У період Нового часу наука відділяється від релігії, і виникає головне питання - який метод гарантуватиме істинність наукового знання? Таким чином відбувся поділ на емпіристів та раціоналістів.

Емпіризм: єдиним джерелом знань є чуттєвий досвід. Головним методом емпіриків є індукція- рух думки від окремих фактів до загальних висновків. Г'юм розкритикував напрям довівши його до скептицизму. Він стверджував, що причинно-наслідкові зв'язки - це лише «звички» нашого розуму, а не реальність. Тому ми не можемо мати гарантованого знання про майбутнє.

Представники: Френсіс Бекон (вважав, що наука має базуватися на експерименті), Джон Локк (про те що не має ніяких вроджених ідей (принцип чистої дошки)).

Раціоналізм: джерело істини - розум та логічне мислення. Спирається на концепцію «вроджених ідей», які притаманні свідомості апріорі, та використовує метод дедукції - виведення наслідків із загальних аксіом.

Представники: Рене Декарт, Спіноза, Ляйбніц

Імануїл Кант був свого роду “миротворцем”, пояснивши, що обидва підходи самі по собі є односторонніми.

- Емпіризм без розуму - сліпий набір фактів
- Раціоналізм без досвіду - гіпотетичні знання відірвані від реальності

Підсумовуючи, приходимо до висновку, що тандем напрямів дає найефективніший результат у науковому пізнанні.

21. Свідоме та несвідоме. (60/40)

Тема свідомого та несвідомого тісно пов’язана з темою свободи волі та детермінізму.

Декарт вважав, що свідомість і розум - одне й те саме (Я мислю - я існую). Фрейд, не будучи філософом, зробив революцію показавши, що більшість наших бажань, дій, мотивів є несвідомими.

На відміну від Ніцше та Шопенгауера, які говорили про ірраціональну свободу волі філософськи, Фрейд намагався дослідити це науково через психоаналіз.

Б. Лібет провів експеримент у 1980-х, що й підтвердили припущення Фрейда, суть якого була у тому що учасники мали довільно згинати зап’ястя/палець у будь-який момент. В цей момент вимірювалися

потенціали готовності(мозкову активність перед рухом), а учасник фіксував момент, коли усвідомлював намір діяти.

Результат експерименту такий, що мозок починає діяти приблизно на 0,3 секунди раніше, ніж людина усвідомлює рішення. Це означає, що ініціатива наших дій є несвідомою. Лібет підсумував, що початок дії є несвідомим, тобто мозок ініціює дію без свідомог контролю, але свідомість згодом може зупинити рух на останньому етапі.

22. Наука, філософія та релігія: світоглядні відмінності (на прикладі різних історичних філософських періодів).

Наука, філософія та релігія — це три різні способи формування світогляду. Релігія спирається на віру та одкровення, пропонує готову істину, дану Богом, і орієнтується на мораль і спасіння душі. Наука опирається на досвід, експеримент і раціональність, її мета — відкривати закони природи та отримувати об'єктивні знання. Філософія стоїть між ними: вона використовує раціональні аргументи, як наука, але ставить фундаментальні питання про сенс життя і місце людини в світі, подібно до релігії.

Історично ці три сфери не завжди були розділені. В античності наука й філософія фактично існували як єдине знання — перші філософи були водночас і дослідниками природи. У середньовіччі релігія стала домінувати, і філософія переважно служила богослов'ю, намагаючись логічно довести істини віри. Наука в цей час розвивалась повільно й під контролем церкви.

У Новий час ситуація змінилася: завдяки науковій революції наука отримала автономію, а філософія почала орієнтуватися на науковий метод. Паралельно зростає критика релігії та з'являється ідея, що наука й віра відповідають на різні питання. У сучасності ці три світоглядні форми

здебільшого існують окремо, але не ізольовано: наука описує, як влаштований світ, релігія дає відповідь для чого жити, а філософія намагається поєднати ці підходи й осмислити їх значення для людини.

23. Раціональне, емпіричне та ірраціональне у пізнанні. (60/40)

Центральною проблемою епістемології є питання про джерело істинного знання та метод його отримання. В історії філософії це питання спричинило гостру полеміку між прихильниками розуму (раціоналістами) та прихильниками чуттєвого досвіду (емпіриками), а згодом призвело до реакції у вигляді ірраціоналізму, який поставив під сумнів пізнавальні можливості розуму як такого.

Емпіризм: єдиним джерелом знань є чуттєвий досвід. Головним методом емпіриків є індукція- рух думки від окремих фактів до загальних висновків. Г'юм розкритикував напрям, аргументуючи це тим, що те, що причинно-наслідкові зв'язки є лише “звичками” розуму до спостереження. Його версія емпіризму веде до скептицизму: що ми не можемо мати достовірного знання про майбутнє або про сутність речей, лише через власні сприйняття

Раціоналізм: джерело істини - розум та логічне мислення. Спирається на концепцію «вроджених ідей», які притаманні свідомості апріорі, та використовує метод дедукції - виведення наслідків із загальних аксіом. Кант зазначав, що пізнання починається з досвіду, але формується завдяки вродженим формам нашого розуму(раціоналізм)

Ірраціоналізм: наголошує на нездатності розуму досягнути глибинну сутність буття, що сутність світу є недоступною для логічного мислення. Інструментами є інтуїція та несвідоме, що дозволяють отримати знання через раптові осяяння без використання логічних доказів

24. Проблема реальності у філософії.

Проблема має два напрями: онтологічний (що існує?) та мовний (як ми про це говоримо?).

1. Екзистенційно-феноменологічний підхід (Ж.-П. Сартр) Сартр у праці *«Буття і ніщо»* відкидає старий дуалізм «видимість — сутність».

Феномен: реальність — це те, як вона нам являється. За явищем не ховається ніяка таємна «річ у собі».

Види буття:

1) Буття-в-собі (Etre-en-soi): Матерія. Вона масивна, непроникна і просто «є».

2) Буття-для-себе (Etre-pour-soi): Це людська свідомість. Вона вносить у світ *«Ніщо»* (заперечення). Людина вільна, бо може заперечувати даність (уявляти те, чого немає, планувати майбутнє).

Отже, реальність складається з "повної" матерії та "порожньої" свідомості, яка надає цій матерії смисл.

2. Реалізм проти Антиреалізму (М. Дамміт) - М. Дамміт переносить проблему реальності у площину мови та логіки (*«Логічні основи метафізики»*).

Реалізм: Твердження є істинними або хибними незалежно від того, чи знаємо ми про це (світ існує об'єктивно).

Антиреалізм: Ми не можемо говорити про реальність поза нашим досвідом. Реальне лише те, що можна перевірити чи довести.

3. Прагматичний підхід (В. Джеймс): Реальність визначається практичними наслідками.

Приклад: суперечка між матеріалізмом і теїзмом має сенс тільки якщо вона впливає на наше майбутнє. Реальним є те, що впливає на наше життя.

Матерія – сукупність наших відчуттів, які ми отримуємо на практиці.

4. Проблема реальності свідомості (Декарт та сучасні дебати) Це питання про те, чи є свідомість реальною частиною світу, чи лише функцією мозку.

Р. Декарт (Дуалізм): Свідомість (*res cogitans*) — окрема реальність, яка не зводиться до матерії (*res extensa*). Можна сумніватися в усьому, крім власного мислення (*Cogito ergo sum*).

Фізикалізм: Реальним є тільки фізичний світ. Свідомість = процеси в мозку.

Критика фізикалізму (Ф. Джексон): Аргумент про «кімнату Мері». Знання фізики кольору не дає досвіду бачення кольору (*qualia*). Отже, суб'єктивний досвід — це частина реальності, яку не охоплює фізика.

25. Проблема надійності знання і філософський скептицизм.

Проблема надійності знання полягає в тому, що ми хочемо бути впевнені: те, що ми знаємо, справді відповідає реальності. З часів Платона знання розуміють як обґрунтоване істинне переконання, тобто воно повинно бути і правдивим, і підкріпленим аргументами. Найпоширенішим підходом до істини є кореспондентна теорія: твердження вважається істинним, якщо воно відповідає фактам.

Спроби знайти абсолютно надійне підґрунтя для знання добре видно в Декарта, який застосував радикальний сумнів і дійшов до висновку «Я мислю, отже існую» як першої безсумнівної істини. Проблему обґрунтування також ускладнює те, що будь-який доказ можна поставити під сумнів, і тоді виникає потреба в новому доказі, що може тривати без кінця.

Саме на це звертає увагу філософський скептицизм. Скептики вважають, що людина не може мати абсолютно достовірного знання, бо завжди залишається можливість помилки. Через це вони наголошують на обережності у судженнях і підкреслюють межі людського пізнання.

26. Епістемологія та гносеологія: поняття та проблеми.

Епістемологія - один з двох термінів, які позначають розділ філософії, що вивчає питання знання та пізнання (зустрічається у західній, переважно англomовній філософії). Бере початок від розмежування Платоном істинного знання і правильної гадки (опінії). У наукових теоріях спираються саме на термін епістемології.

Гносеологія - другий термін, що бере початок від трансценденталізму німецької класики та неокантіанства, що переорієнтує філософію з питань метафізики на дослідження умов пізнання.

Історичний зразок у епістимологічного підходу - британський емпіризм, в гносеології - німецька класична теорія пізнання

27. Знання, істина та обґрунтування.

Епістемологія- це філософське вчення про пізнання.

Класичне поняття знання вперше було сформульоване Платоном

Знання = істинне + обґрунтоване+ переконання

Тобто людина знає X, якщо:

- Вона вірить, що X істинне;
- X справді істинне;
- Вона має підстави/докази, щоб у це вірити.

Три теорії істини:

- **Кореспондентна** (відповідна): якщо твердження точно описує те, що є в світі - воно істинне. Якщо не відповідає фактам - воно хибне.
Приклад: “На вулиці йде дощ.” - істинне, якщо насправді йде дощ.
- **Когерентна** (узгоджувальна):
Істина = узгодженість знань між собою, а не обов’язково з реальністю.
Приклад: Якщо в моїй системі знань “усі люди смертні” і “Сократ - людина”, то твердження “Сократ смертний” - істинне, бо логічно узгоджується з попередніми судженнями.
- **Прагматична**
Істина - це те, що працює на практиці, тобто виявляється корисним і ефективним у досвіді.
Приклад:
Теорія Ньютона вважається “істинною” в межах класичної фізики, бо працює для опису більшості звичайних явищ.
Якщо нова теорія (Ейнштейна) дає кращі результати, то саме вона стає “істиннішою”.

Проблема обґрунтування:

Обґрунтування — це сукупність доводів, фактів або логічних аргументів, які підтверджують істинність переконання.

- Ми не можемо назвати знанням ситуацію, коли людина просто вгадала карту в колоді
- Типи обґрунтування: емпіричне, раціональне

28. Метод мисленнєвого експерименту у філософії.

Це прокручування в голові ідеальних ситуацій, які в реальності створити неможливо. Ми "вимикаємо" зайві фактори або моделюємо фантастичні умови, щоб зрозуміти саму суть явища.

Сучасні (Штучний інтелект та Етика):

- Тест Тюрінга: Якщо в сліпому листуванні суддя не може відрізнити машину від людини, значить машина мислить. Критерій — поведінка.
- Китайська кімната (Джон Серль): Є людина, яка механічно складає ієрогліфи за інструкцією, не розуміючи їх. Це доводить, що комп'ютер може імітувати розум, не маючи реального розуміння (свідомості).
- Дилема вагонетки: Вагонетка мчить на п'ятьох людей; ти можеш смикнути важіль і вбити одного. Більшість погоджується це зробити заради меншого зла (утилітаризм). Але якщо треба штовхнути людину з мосту власноруч, більшість відмовляється, бо це порушує права особистості.

Класичні (Історія):

- Ахіллес і черепаха (Зенон): Ахіллес ніколи не наздожене черепаху, бо поки добіжить, вона проповзе далі. Мета: довести, що рух — ілюзія, а логіка важливіша за очі.
- Міф про печеру (Платон): В'язні бачать лише тіні на стіні й думають, що це реальність. Мета: показати, що наш чуттєвий світ — це лише тінь світу Ідей.
- Злий демон (Декарт): Уявив, що демон підробляє всі відчуття. Мета: знайти єдине, що не можна підробити — сам факт сумніву («Я мислю, отже існую»).

29. Філософія і різновиди мислення. Парадокси, апорії і софізми.

Філософія виникає як перехід від міфу до теорії. Міф це просто віра і традиція для виживання, а філософія це чисте знання заради істини. Арістотель казав, що вона починається з подиву.

У німецькій класиці виділяють два рівні мислення. Перший це розсудок. Це проста логіка, оперує застиглими поняттями, ділить все на чорне і біле. Другий це розум або спекулятивне мислення. Це вже діалектика, воно бачить як речі розвиваються і поєднує протилежності.

Апорія перекладається як безвихідь. Це коли логіка заходить у глухий кут. Головний тут Зенон Елейський. Він придумав історії, щоб довести, що руху не існує. Наприклад, Ахіллес ніколи не наздожене черепаху, бо поки добіжить до неї, вона проповзе ще трохи. Зенон так захищав ідею Парменіда, що світ єдиний і нерухомий, а рух це ілюзія почуттів.

Софізм це навмисна брехня, замаскована під правду. Софісти були платними вчителями, які вчили вигравати спори будь-якою ціною. Приклад софізму з Платона: якщо у тебе є пес і він батько цуценят, значить він твій батько. Це просто гра слів і маніпуляція.

Парадокс це думка, яка звучить дивно і протирічить здоровому глузду, але має глибокий сенс. Наприклад, Августин про час: минулого вже нема, майбутнього ще нема, а теперішнє миті не має. Виходить, що часу не існує, хоча ми його міряємо. Або парадокс брехуна: якщо я кажу, що я брешу, то я кажу правду чи ні.

30. Проблема добра і зла у філософії.

Проблема розглядається через призму природи людини (антропологія) та логіки прийняття рішень (раціональність).

1. Соціально-антропологічний аспект. Центральним питанням тут є те, чи є людина «злою» (егоїстичною) від природи, чи такою її робить суспільство.

Гоббс виходить з того, що у природному стані понять добра і зла не існує. Людина егоїстична, що веде до «війни всіх проти всіх». Щоб вижити, люди укладають суспільну угоду. Тільки **закон встановлює критерії добра**, обмежуючи природне зло.

На противагу Гоббсу, Жан-Жак Руссо стверджує, що людина народжується вільною і доброю, але суспільство (цивілізація, приватна власність) її псує. Вирішення – побудова суспільства на основі «Загальної волі», яка спрямована на спільне благо.

Філософська антропологія бачить людину як «біологічно недостатню істоту» (А. Гелен). Вона змушена створювати культуру і мораль як «другу природу» для виживання, компенсуючи цим брак інстинктів.

2. Раціональний аспект. Стаття Г. Кавки “Загадка токсину” демонструє, як раціональність може блокувати виконання добрих намірів.

Суть парадоксу: раціонально мати *намір* випити токсин (щоб отримати мільйон), але нераціонально *пити* його, коли час настав (бо намір вже оцінено, а дія шкідлива). Тобто раціональність не гарантує доброчесності. Ми не можемо керувати діями лише через вигоду. Як і у Гоббса, внутрішньої моралі часто замало — необхідні **зовнішні зобов'язання**, щоб змусити нас вчинити «правильно» всупереч хвилинній вигоді.

Загальний висновок: Філософія розглядає проблему добра і зла як інструмент. З точки зору соціальної філософії, це боротьба між природним станом (егоїзм/свобода) і суспільним порядком. З точки зору аналітичної філософії (Кавка), це проблема узгодження наших раціональних оцінок із нашою здатністю формувати наміри і дотримуватися їх.

31. Зв'язок свідомості та мови.

У сучасній філософії відходять від уявлення про мову як про простий інструмент для передачі вже готових думок. Навпаки, мова розглядається як те, що формує й організовує свідомість. Ми не можемо мислити поза мовою, адже саме вона задає межі того, що може бути осмислене: межі нашої мови є межами нашого світу.

Нижче будуть приведені 4 основні думки, щодо зв'язку свідомості та мови.

1. Гайдеггер, Гадамер вважали, що мова створює наш світ. Людина не спочатку бачить світ, а потім придумує слова. Навпаки: світ стає зрозумілим тільки через мову. Мова — це середовище, в якому існує наша свідомість.

2. За Вітгенштейном, значення слова не приховане "в голові".

Сенс слова — у його використанні, у тому, як воно функціонує в різних "мовних іграх".

Тому свідомість формується не індивідуально, а через участь у спільних практиках мовлення. Мислення — це насамперед соціальна навичка.

3. Хомський стверджував, що мова — це структура мозку. Здатність говорити — вроджена. Мова показує, як влаштований наш інтелект. Це "біологічне дзеркало" свідомості.

4. За Апелєм: мислення — це внутрішній діалог. Навіть коли ти думаєш наодинці, ти використовуєш слова та правила, які взяв із суспільства.

Отже, без спільноти та мови мислення неможливе.

Висновок: Свідомість і мова нерозривні. Мова структурує наші думки і робить можливим пізнання світу та самого себе.

32. Громадянське суспільство і держава як філософська проблема.

Проблема полягає в тому, як співвідносяться сфера приватних інтересів людей (громадянське суспільство) та політична влада (держава).

Томас Гоббс вважав, що без держави існує хаос і «війна всіх проти всіх». Люди за природою егоїстичні, тому громадянське суспільство не може функціонувати саме по собі. Держава — це сильна влада, якій люди добровільно передають усі повноваження, щоб забезпечити порядок.

Джон Локк стверджував, що люди здатні жити мирно і мають природні права. Громадянське суспільство виникає раніше за державу. Завдання держави — лише захищати життя, свободу й власність громадян, не втручаючись у їхні справи. Держава — мінімальний «нічний сторож».

Гегель розділяв громадянське суспільство і державу як два різні рівні. Громадянське суспільство — сфера приватних потреб та інтересів, часто конфліктна. Держава — вища форма єдності, яка виражає загальне благо та примирює індивідуальні інтереси.

Висновок: філософська проблема полягає в пошуку балансу: надмірна держава придушує свободу, а її нестача веде до хаосу. Ідеал — сильне, але обмежене право держави та вільний розвиток громадянського суспільства.

33. Риси (характеристики) свідомості. (70/30)

1. Ментальна репрезентація світу і себе — свідомість створює внутрішні образи реальності та дозволяє людині усвідомлювати власне «Я».
2. Іntenційність — кожен акт свідомості завжди спрямований на певний об'єкт, думку чи подію.
3. Когнітивні процеси — свідомість забезпечує мислення, формування знань, аналіз і узагальнення.
4. Перцепція та афекти — свідомість включає переживання, емоції та сприйняття світу через відчуття.
5. Пам'ять і очікування — свідомість поєднує досвід минулого з уявленнями про майбутнє, створюючи цілісний часовий контекст.

6. Свобода волевиявлення — людина здатна приймати рішення та ініціювати дії, долаючи зовнішні обмеження.
7. Парадоксальна цілісність — свідомість змінюється у часі, але водночас зберігає внутрішню єдність і неповторність особистості.
8. Мовність свідомості — мислення відбувається завдяки мовним структурам, через які ми осмислюємо та описуємо світ.
9. Суб'єктність — свідомість робить людину унікальною істотою, здатною відчувати, рефлексувати та переживати власний досвід.

34. Філософська ідея моралі та справедливості.

Проблема справедливості зводиться до питання розподілу благ та обов'язків. Сендел виділяє три підходи до відповіді на це питання.

1. Максимізація добробуту (Утилітаризм)

Справедливе те, що приносить найбільше щастя найбільшій кількості людей. **Прикладом** є проблема вагонетки: чи справедливо вбити одного, щоб врятувати п'ятьох? Утилітаризм каже «так», бо математично це менше зла. **Проте** цей підхід може нехтувати правами меншості та гідністю окремої особи заради «загального блага».

2. Повага до свободи (Лібертаріанство та Деонтологія)

Справедливість — це не наслідки, а дотримання прав і обов'язків.

Дж. Локк (Лібертаріанство): право на власність є природним («Ця земля — моя», бо я вклав у неї працю). Держава не має права забирати її без згоди.

I. Кант: справедливість залежить не від наслідків, а від *мотиву*. Вчинок є моральним лише тоді, коли він зроблений з почуття обов'язку, а не вигоди чи схильності.

Категоричний імператив:

- 1) Дій так, щоб твоя дія могла стати загальним законом (тому брехати не можна навіть вбивці).
- 2) Людина — це мета, а не засіб. (Тому рабство або використання когось задля власної вигоди — несправедливі).

Дж. Ролз (Теорія справедливості): критик утилітаризму; справедливість — це чесність. Експеримент «**Завіса невідання**»: якби ми не знали свого статусу/багатства, ми б обрали суспільство, де гарантовані базові свободи, а нерівність допускається лише на користь найменш захищених.

Межі ринку: Найм в армію («Солдати удачі») не є вільним вибором, якщо продиктований бідністю.

3. Справедливість як Плекання чесноти (Арістотель): справедливість телеологічна (залежить від *telos* — мети). Треба зрозуміти мету речі, щоб її справедливо розподілити.

Приклад: найкраща флейта дістається не найбагатшому, а найкращому музиканту, бо *мета* флейти — щоб на ній добре грали.

Політика і справедливість не можуть бути нейтральними, вони мають виховувати добрий характер громадян («процвітання людини»).

35. Філософія і критичне мислення. (50/50)

Філософія є найпершою школою критичного мислення. Критичне мислення це мислення про саме мислення, тобто рефлексія.

Критичне мислення - це вміння до фільтрування інформації, помічання логічних помилок, і найголовніше усвідомлення влажних упереджень. Воно впорядковує наші емоції, не даючи афектам затьмарити розум при прийнятті рішень.

Критичне мислення відрізняється від простого логічного мислення, адже логіка передбачає визначеність, а критичне мислення насамперед

застосовується в умовах невизначеності. Воно використовує логіку як інструмент, але враховує ще й контекст і людський фактор.

Завдання 2. (цитатки)

I. Античність

Сократ

(V ст. до н. е.) Представник **класичної античної філософії**. Хоча формально він не належав до жодної школи, його вважають батьком західної етичної традиції, він сам був учителем. Сократ здійснив «антропологічний поворот», перенісши увагу з природи на людину. Його головна ідея — етичний раціоналізм: знання є чеснотою, і ніхто не чинить зла добровільно, лише через невігластво (хто знає, що таке добро, не чинитиме зла). Він розробив метод **«майєвтики»** (допомога народженню істини через діалог) та іронії («Я знаю, що я нічого не знаю»). Його внесок полягає у створенні діалектичного методу («мистецтво сперечатись», пошук істини через зіткнення протилежних думок у бесіді) та встановленні моралі як головного предмета філософії.

«Я знаю, що я нічого не знаю»

Суть проблеми: Ця теза стосується **гносеологічної скромності** і критики догматизму. Більшість людей живуть в ілюзії знання, тобто думають, що знають істину. Тоді як справжній мудрець усвідомлює межі людського розуму перед абсолютною істиною. Це розрізнення між «знати» і «думати, що знаєш». Проблема актуальна і в науці (принцип фальсифікації Поппера: ми ніколи не можемо знати остаточно, тільки спростовувати помилки).

Каркас для роздумів: Можна сказати, що визнання невігластва — це стартова точка будь-якого навчання. В епоху інтернету, коли всі вважають себе експертами («ефект Даннінга-Крюгера», когнітивне упередження, за якого люди з низькою кваліфікацією переоцінюють свої здібності, роблять помилкові висновки та не можуть усвідомити свою некомпетентність, тоді як справжні експерти схильні недооцінювати себе, вважаючи, що завдання, легкі для них, так само легкі й для інших), позиція Сократа є захистом від фейків і самовпевненості.

«Недослідженим життям не варто жити»

Суть проблеми: Проблема **сенсу життя** та природи людини. Людина відрізняється від тварини наявністю розуму, і якщо ми живемо тільки біологічними потребами (їжа, сон), ми не реалізуємо свою людську сутність. Справжнє життя — це постійна рефлексія (самоаналіз) і турбота про душу. Ця ідея перегукується з екзистенціалістами (Сартр, Камю), які теж закликали до свідомого вибору свого життя, а не простого існування.

Каркас для роздумів: Варто погодитися, що життя «на автоматі» (дім-робота-соцмережі) часто відчувається порожнім. Рефлексія може бути болісною, але вона робить нас суб'єктами власного життя, а не об'єктами маніпуляцій.

Платон / Едмунд Геттієр

«Істинне обґрунтоване переконання»

Платон

(V–IV ст. до н. е.) Мислитель **класичного періоду**, засновник школи **Академія** та основоположник **об'єктивного ідеалізму**. Центральною ідеєю його філософії є «теорія ейдосів» (ідей): фізичний світ — це лише тінь досконалого світу вічних ідей (міф про печеру). Платон стверджував, що душа безсмертна, а пізнання — це пригадування (анамнезіс або «вчіння про пригадування» — учення **Платона** в галузі **епістемології** (**теорії пізнання**)). У трактаті «Держава» він описав ідеальну модель суспільства, де правлять філософи. Його внесок — створення першої системної філософської теорії, яка визначила розвиток європейської метафізики на тисячоліття.

«Ті речі, які ми бачимо — це лише тіні на стіні печери»

Суть проблеми: **Онтологічна проблема** реальності та ілюзії. Наші чуття можуть нас обманювати, показуючи лише поверхню явищ (тіні), тоді як справжня сутність речей (ідей) доступна лише розуму. Це також стосується проблеми освіти: філософ — це той, хто змушує себе «вийти з печери» до

світла, хоча це боляче. Проблема актуальна в епоху віртуальної реальності та медіа: ми часто живемо у світі картинок, а не реальних речей.

Каркас для роздумів: Можна провести паралель із сучасною «інформаційною бульбашкою». Ми бачимо лише те, що нам показують алгоритми (тіні), і вважаємо це реальністю. Вихід з печери — це критичне мислення.

«Філософія починається з подиву»

Суть проблеми: Психологічні витoki пізнання. Буденна свідомість приймає світ як належне ("трава зелена, бо так треба"). Філософська свідомість здатна дивуватися самому факту існування світу ("Чому є щось, а не ніщо?"). Це відрізняє філософію від прагматичної науки чи ремесла. Цю думку пізніше розвивав Арістотель, а в XX ст. — Гайдеггер.

Каркас для роздумів: Подив — це здатність бачити незвичайне у звичному. Діти мають цю здатність, а дорослі втрачають. Філософія повертає нам «дитячий», свіжий погляд на світ.

Едмунд Геттієр

(XX ст.) Американський філософ, представник **аналітичної епістемології**. Опублікував коротку статтю, в якій за допомогою контрприкладів («проблема Геттієра») показав, що класичне визначення знання як «істинного обґрунтованого переконання» є недостатнім, оскільки не виключає фактор випадковості. Внесок — перегляд класичного визначення знання та стимулювання нових досліджень його природи.

«Чи є істинне обґрунтоване переконання знанням?» (назва статті)

Арістотель

(IV ст. до н. е.) Філософ **класичного періоду**, засновник школи **Лікей** (перипатетики - з грец. прогулюватись, Назва школи походить від звички Арістотеля прогулюватись разом із учнями під час читання лекцій). Він

відійшов від платонівського ідеалізму, створивши вчення про форму і матерію (гілеморфізм): ідея речі не існує окремо від самої речі. Арістотель вважав людину «політичною твариною», яка реалізується лише в суспільстві. В етиці він розвивав ідею **чесноти** як «золотої середини» між крайнощами. Його колосальний внесок включає створення логіки як науки, систематизацію знань з фізики, біології та етики, що стали базою для середньовічної науки.

«Людина за своєю природою є істота суспільна (політична)»

Суть проблеми: Соціальна антропологія. Людина не може стати повноцінною людиною поза соціумом. Мова, мораль, культура — все це продукти спільного життя в полісі. Той, хто живе поза законом і спільнотою — «або звір, або бог». Це заперечує ідеї крайнього індивідуалізму (пізніше — лібералізму Локка), стверджуючи пріоритет спільноти над індивідом.

Каркас для роздумів: Чи може людина вижити сама? Біологічно — так (Робінзон), але особистістю вона не стане (діти-мауглі не мають свідомості). Тому ми відповідальні перед суспільством, бо воно нас створило.

«Платон мені друг, але істина дорожча»

Суть проблеми: Етика науки та об'єктивність істини. Особисті стосунки чи авторитет вчителя не повинні впливати на пошук правди. Це декларація інтелектуальної незалежності. У науці це принцип фальсифікації: навіть теорії великих вчених (Ньютона, Ейнштейна) треба піддавати критиці.

Каркас для роздумів: Це важкий вибір — критикувати друзів чи авторитетів. Але без цього немає прогресу. Конформізм шкідливий, і він вбиває науку.

Геракліт

(VI–V ст. до н. е.) Представник досократичної філософії, належав до **Іонічної (Іонійської) школи** (хоча стояв осібно). Його вчення — це **натурфілософія** та рання діалектика. Головна ідея Геракліта — загальна мінливість і плинність буття («все тече», «не можна двічі увійти в одну річку»). Першоосновою світу він вважав вічний Вогонь, що спалахує і згасає за законами Логосу (Логос у нього — це загальний закон світу, вічний розум, який впорядковує хаос і створює гармонію через боротьбу протилежностей). Внесок Геракліта полягає у формулюванні принципів діалектики: розвитку через боротьбу протилежностей.

«Не можна двічі увійти в одну і ту ж річку»

Суть проблеми: Діалектика і проблема тотожності. Світ — це процес, а не набір речей. Стабільність — це ілюзія. Річка змінюється (течуть нові води), і людина, що входить у неї, теж змінюється кожну секунду. Це ставить питання: чи існує взагалі щось постійне (наприклад, наше «Я»)?
Каркас для роздумів: Ця думка вчить адаптивності. Не можна чіплятися за минуле, бо його вже немає. Треба приймати зміни як закон життя.

«Війна — батько всього»

Суть проблеми: Джерело розвитку. Гармонія народжується не зі спокою, а з конфлікту протилежностей (день/ніч, голод/ситість, життя/смерть). Без боротьби світ би зупинився і загинув (теплова смерть). Пізніше це розвинув Гегель (закон єдності й боротьби протилежностей).
Каркас для роздумів: Конфлікт часто сприймається як зло, але він необхідний для розвитку. Конкуренція в економіці, дебати в політиці, криза в особистому житті — все це двигуни прогресу.

«Усе плине, усе змінюється»

Суть проблеми: Загальна мінливість буття. Статичність — це ілюзія наших чуттів. Насправді реальність — це безперервний процес

становлення і зникнення. Ніщо не залишається тотожним самому собі навіть на мить. Це фундамент діалектики.

Каркас для роздумів: Ця думка вчить приймати зміни без страху.

Намагатися «зупинити мить» або чіплятися за минуле — марно, бо його вже не існує. Єдине, що стабільне в житті — це самі зміни.

Протагор

(V ст. до н. е.) Найвідоміший представник руху **софістів** (вчителів мудрості та риторики) **класичного періоду**. Його філософська позиція — **релятивізм** (відносність знань) та суб'єктивізм. Протагор проголосив: «Людина є міра всіх речей», що означає відсутність об'єктивної істини; істинним є те, що здається таким окремій людині. Його внесок — перенесення акценту на суб'єкта пізнання та розвиток мистецтва аргументації, хоча Сократ критикував його за розмивання моральних норм.

«Людина — міра всіх речей» або «Людина є міра всіх речей:

існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують»

Суть проблеми: Гносеологічний релятивізм. Немає істини «самої по собі», істина завжди суб'єктивна. Це демократизує пізнання (кожна думка важлива), але створює небезпеку пост-правди: якщо у кожного своя правда, то як домовитися про спільні факти? (Сократ критикував це, бо це руйнує мораль).

Каркас для роздумів: В епоху "своєї правди" і фейків ця теза небезпечна. Ми маємо шукати інтерсуб'єктивну (спільну) істину, спираючись на науку, а не лише на власні відчуття.

Діоген Синопський

(IV ст. до н. е.) Яскравий представник школи **кініків** періоду раннього еллінізму. Його філософія — це **аскетизм** (свідомому обмеженні потреб і відмові від насолод заради духовної свободи) і **натуралізм** (погляд на світ, відповідно до якого природа виступає як єдиний універсальний принцип

пояснення всього суцього). Діоген закликав до «переоцінки цінностей»: відмови від багатства, слави та культури на користь природної простоти та свободи (автаркії). Він епатував суспільство своєю поведінкою, живучи в діжці (як метод навчання). Внесок Діогена — демонстрація абсолютної внутрішньої незалежності та космополітизму («громадянин світу»).

«Я шукаю Людину» / «Відійди, ти затуляєш мені сонце» (відповідь Олександру Македонському)

Суть проблеми: Проблема **автентичності** та свободи. Діоген шукає не біологічну істоту (яких повно), а моральну особистість, вільну від умовностей натовпу. Його відповідь Олександру Македонському демонструє, що мудрець, який задовольняється малим (сонцем), багатший і вільніший за володаря світу, якому завжди чогось бракує.

Каркас для роздумів: Ми часто носимо соціальні маски (ролі). Діоген нагадує, що за цими масками може не бути суті. Справжня свобода — це незалежність від чужих оцінок і матеріальних благ.

Епікур

(IV–III ст. до н. е.) Мислитель епохи **еллінізму**, засновник школи «**Сад Епікура**» (епікуреїзм) в Афінах. Його філософський напрям — **атомістичний матеріалізм** та етичний **гедонізм**. Епікур вчив, що світ складається з атомів і порожнечі, а боги не втручаються у справи людей, **тому не варто боятися ні богів, ні смерті (яка є лише розпадом атомів)**. Мета життя — щастя (насолада), яке він розумів як відсутність страждань і спокій душі (атараксія). Його внесок — розробка етики, яка за своїм спрямуванням оптимістична і утилітарна. Згідно з нею, моральне життя потребує дотримання міри в усьому, а ідеал — в задоволенні природних, а не надуманих бажань.

«Смерть для нас — ніщо: коли ми є, то смерті ще немає, а коли смерть настає, то нас уже немає»

Суть проблеми: Подолання екзистенційного страху. Епікур використовує матеріалізм як терапію: душа смертна, тому пекла немає. Смерть — це відсутність відчуттів. Боятися того, що ти не відчуєш — нелогічно. «Поки ми є — смерті немає, коли вона прийде — нас не буде».

Каркас для роздумів: Це логічний аргумент, але психологічно він не завжди працює, бо ми боїмося не стану небуття, а втрати життя, незавершеності планів і болю вмирання. Але як засіб заспокоєння це краще, ніж страх перед пеклом.

«Проживи непомітно»

Суть проблеми: Шлях до щастя (атараксії). Публічне життя, політика, слава приносять тривоги і залежність від натовпу. Щастя — у приватному житті, дружбі та спокої. Це протилежність аристотелівському «політичному життю».

Каркас для роздумів: В епоху соцмереж, де всі прагнуть слави і лайків («жити напоказ»), порада Епікура актуальна. Щастя любить тишу.

Епіктет / Стоїки

(I–II ст. н. е.) Представники **Римського стоїцизму** (школа **Стоя**). Їхня філософія — це етика обов'язку, **фаталізм** і пантеїзм. Головна ідея стоїків — розрізнення того, що залежить від нас (наша воля, ставлення), і того, що не залежить (зовнішній світ). Мудрець має приймати долю (Amor fati) і зберігати незворушність (апатію). Внесок стоїків — створення концепції внутрішньої свободи та гідності, яка не залежить від зовнішніх обставин, що вплинуло на християнство та сучасну психологію.

«Людей засмучують не речі, а їхні уявлення про речі»

Суть проблеми: Суб'єктивність страждання. Подія сама по собі нейтральна (наприклад, звільнення з роботи). Травмою вона стає лише через нашу оцінку («це катастрофа»). Якщо змінити оцінку («це новий шанс»), страждання зникне. Це основа когнітивно-поведінкової терапії.

Каркас для роздумів: Ми не можемо керувати світом, але можемо керувати своїм ставленням. Це дає величезну силу і стійкість у кризових ситуаціях (війна, хвороба).

«Терпи і утримуйся»

Суть проблеми: Етика самоконтролю. «Терпи» те, що не можеш змінити (долю, хвороби), і «утримуйся» від пристрастей, які руйнують душу. Шлях до свободи лежить через обмеження власних бажань.

Каркас для роздумів: Дисципліна — це свобода. Раб своїх бажань не може бути вільним.

Піррон (Скептики)

(IV–III ст. до н. е.) Давньогрецький філософ, засновник античного **скептицизму**. Він навчав, що ми не можемо знати справжню природу речей, а лише те, як вони нам являються. Будь-яке твердження можна спростувати протилежним (ізостенія). Тому мудрець повинен дотримуватися принципу **«епохé»** — утримання від суджень. Результатом такої позиції є **атараксія** (незворушність) і мовчання. **Внесок** — створення філософії сумніву як шляху до душевного спокою.

«Я утримуюся від суджень» (принцип *epoché*)

Суть проблеми: Епістемологічна скромність як терапія. Більшість конфліктів і тривог виникають через те, що ми фанатично віримо у свою правоту («це точно добре», «це точно погано»). Скептик каже: «може так, а може ні». Відмова від категоричних оцінок дарує спокій.

Каркас для роздумів: У світі інформаційного шуму та пропаганди здорова доля скептицизму зберігає психічне здоров'я. Не поспішайте судити.

Плотін (Неоплатоніки)

(III ст. н. е.) Філософ пізньої античності, творець **неоплатонізму**. Він систематизував вчення Платона, довівши його до містичного завершення. В основі всього лежить **Єдине** (Бог) — надбуттєва сутність, яку неможливо описати словами. Світ виникає через **еманацію** (випромінювання) Єдиного, як світло від сонця. Матерія — це темрява і зло (відсутність світла). Мета людини — через аскезу і споглядання піднятися назад до Єдиного (екстаз). **Внесок** — філософська база для християнської теології та містики.

«Все походить від Єдиного» (концепція еманції)

Суть проблеми: Ієрархія буття. Світ — це не хаос, а чітка структура, де все пов'язане. Чим далі річ від Єдиного (джерела добра), тим вона гірша (матеріальніша). Зло не є самостійною силою, це просто нестача добра (як тінь — це нестача світла).

Каркас для роздумів: Це оптимістична картина світу: все має божественне походження. Зло — це помилка або віддаленість, яку можна виправити поверненням до джерела.

Фалес Мілетський

(VII–VI ст. до н. е.) Перший грецький філософ і математик, представник **Мілетської школи** (натурфілософія). Він першим спробував пояснити світ не через міфи (богів), а через природні причини. **Внесок** — започаткування європейської науки та філософії.

«Все є вода» або «Початком усього є вода»

Суть проблеми: Пошук **Архе** (першооснови). Фалес шукав єдину субстанцію, з якої складається все розмаїття речей. Ідея про те, що за складністю світу стоїть єдина основа (матерія/енергія), є фундаментом фізики.

Каркас для роздумів: Це наївно (вода), але геніально по суті: світ єдиний і матеріальний.

Парменід

(VI–V ст. до н. е.) Засновник **Елейської школи**, вчитель Зенона. Він першим поставив проблему Буття як таку. Парменід протиставив «шлях істини» (розум) «шляху думки» (чуття). Він стверджував, що зміни, рух і множинність — це ілюзія чуттів. Розум же каже нам, що Буття єдине, вічне і нерухоме, бо «з нічого ніщо не виникає». **Внесок** — заснування онтології (вчення про буття) і метафізики.

«Буття є, а небуття немає»

Суть проблеми: Тотожність мислення і буття. Ми не можемо навіть *помислити* «ніщо», бо коли ми про нього думаємо, воно вже стає предметом думки (чимось). Отже, порожнечі не існує. Світ — це суцільна, щільна куля Буття.

Каркас для роздумів: Це важко уявити фізично, але логічно це сильно. Це вчить нас довіряти логіці більше, ніж очам (які бачать порожнечу).

«Одне і те ж — мислення і те, про що думка»

Суть проблеми: Думка завжди має предмет. Не можна думати «ні про що». Це означає, що структура світу і структура нашого мислення збігаються (що пізніше розвинув Гегель).

Демокрит

(V–IV ст. до н. е.) Представник античного **матеріалізму**, «філософ, що сміється». У відповідь на тези Парменіда (що руху немає, бо немає порожнечі), Демокрит заявив: Буття (атоми) існує, але Небуття (порожнеча) теж існує. Саме завдяки порожнечі атоми можуть рухатися і зчіплюватися, утворюючи речі. Душа теж складається з (вогняних) атомів.

Внесок — створення атомістичної картини світу, яка панувала в науці до XX ст.

«У світі немає нічого, крім атомів і порожнечі; все інше — лише думка»

Суть проблеми: Первинні та вторинні якості. Об'єктивно існують лише атоми та їхній рух. Колір, смак, запах, тепло — це суб'єктивні відчуття, які виникають, коли атоми діють на наші органи чуттів. (Солодке і гірке існують «на думку», а атоми — «по істині»).

Каркас для роздумів: Це перший крок до сучасної фізики. Стіл здається твердим і коричневим, але насправді це рой частинок у порожнечі. Наші чуття "обманюють" нас, спрощуючи реальність.

Піфагор

(VI ст. до н. е.) Містик, математик і філософ. Заснував релігійно-філософський союз. Вважав, що в основі світу лежить не матеріальна стихія (вода, вогонь), а ідеальна структура — **Число**. Гармонія музики і рух планет («музика сфер») підкоряються математичним пропорціям. Також ввів поняття **метемпсихозу** (переселення душ). **Внесок** — ідея про те, що книгу природи написано мовою математики.

«Все є число»

Суть проблеми: Математична структура Всесвіту. Сутність речі — це не її матеріал, а її кількісне співвідношення (пропорція). Знати річ — значить знати її формулу.

Каркас для роздумів: Сучасна наука (цифрові технології, код ДНК, фізика) повністю підтвердила це. Ми живемо у світі, який можна оцифрувати. Піфагор мав рацію: за хаосом явищ стоїть чіткий математичний код.

II. Середньовіччя та Відродження

Августин Аврелій

(IV–V ст.) Представник **патристики** (період Отців Церкви), напрям — **християнський неоплатонізм**. Його головна ідея — теоцентризм: Бог є джерелом буття та істини. Августин стверджував пріоритет віри над розумом («вірую, щоб розуміти») і розглядав історію як боротьбу двох Градів — Божого і Земного. Внесок Августина — це глибокий аналіз внутрішнього світу людини («Сповідь»), вчення про час (як психологічний феномен: минуле — це пам'ять, майбутнє — надія) та благодать, що визначило догматику західного християнства (шанується як Святий і Вчитель Церкви, у православ'ї — Блаженний).

«Що ж таке час? Коли мене не питають, я знаю, що це; коли ж хочу пояснити тому, хто питає, — не знаю»

Суть проблеми: Онтологія часу. Час не існує об'єктивно у фізичному світі (минулого вже немає, майбутнього ще немає, теперішнє — це невлонима мить). Час існує лише в душі людини як «розтягнення»: пам'ять, споглядання, очікування. Це суб'єктивізація часу, яка перегукується з Кантом.

Каркас для роздумів: Час дійсно залежить від сприйняття (коли нам нудно — він тягнеться, коли весело — летить). Фізичний час годинника і час нашого життя — це різні речі.

«Люби Бога і роби, що хочеш»

Суть проблеми: Етика любові проти етики закону. Якщо людина щиро любить Бога, її воля збігається з Божою волею. Вона не може хотіти зла, тому їй не потрібні зовнішні заборони. Любов — це корінь, з якого росте тільки добро.

Каркас для роздумів: Це вищий рівень моралі. Діяти добре не зі страху покарання, а з любові. Але це небезпечно, якщо людина помиляється у тому, що є любов'ю (фанатизм).

Тертуліан

(II–III ст.) Мислитель ранньої **патристики** (поняття використовується для позначення християнських теологічних та філософських вчень I–VIII століть, коли їхні представники — **Тертуліан**, Аврелій Августин та інші захищали християнську доктрину від філософії язичників, **юдейського світогляду**, державної влади, яка спиралася на міфологічні уявлення про дійсність), представник **апологетики** (розділ богослов'я). Його позиція — **фідеїзм** (наголос на вірі) та антиінтелектуалізм. Він протиставляв християнську віру античній філософії («Що спільного між Афінами та Єрусалимом?»), стверджуючи, що релігійна істина парадоксальна для розуму («Вірую, бо це абсурдно»). Внесок Тертуліана — захист ірраціональної природи віри та введення латинської богословської термінології.

«Вірую, бо це абсурдно» (Credo, quia absurdum)

Суть проблеми: Межі раціональності у релігії. Віра — це не продовження знання, а стрибок у невідоме. Релігійні істини (воскресіння) суперечать фізиці та логіці, тому їх можна прийняти лише актом волі (віри), пожертвувавши розумом. Це розводить науку і релігію по різних кутках.

Каркас для роздумів: Раціонально Бога довести неможливо. Віра — це екзистенційний вибір, а не наукова теорія.

Боецій

(V–VI ст.) Філософ перехідного періоду від античності до Середньовіччя, представник ранньої **схоластики**. У своїх працях він поєднував **платонізм** і **стоїцизм** із християнством. Боецій розробляв проблему поєднання Божого провидіння зі свободою людської волі, а також вчення про істинне благо, яке знаходиться всередині людини. Його внесок — переклад і збереження логіки Арістотеля для Європи та **розробка базової філософської термінології** (наприклад, визначення понять «особистість» та «субстанції»), якою користувалося все Середньовіччя.

«У будь-якому нещасті найтяжче — це бути щасливим у минулому»

Суть проблеми: Психологія страждання і мінливість долі (Фортуни).

Контраст між минулим щастям і теперішнім горем завдає найбільшого болю (ностальгія). Боецій вирішує це через стоїчне відсторонення: земне щастя не належить нам, його дала Фортуна і вона ж забрала. Справжнє благо — всередині.

Каркас для роздумів: Не варто прив'язуватися до зовнішніх речей. Треба цінувати момент, але бути готовим його втратити.

Нікколо Макіавеллі

(XV–XVI ст.) Мислитель епохи **Відродження**, основоположник **політичного реалізму**. Він відкинув середньовічну ідею про те, що політика має базуватися на християнській моралі. Макіавеллі стверджував, що мета правителя — збереження держави, і заради цього припустимі будь-які засоби (хитрість, сила, жорстокість). Внесок Макіавеллі — відокремлення політології в самостійну науку та аналіз механізмів влади без ідеалізації.

«Мета виправдовує засоби» або «Нехай дорікають за вчинок, аби виправдовував результат»

Суть проблеми: **Політичний утилітаризм**. Політика — це сфера ефективності, а не моралі. Вищим благом є не чесність правителя, а стабільність держави. Якщо для порятунку держави треба збрехати чи вбити — це морально виправдано в системі координат політики.

Каркас для роздумів: Це жорстока, але реалістична правда. Політик, який хоче бути «святим», занапастить країну (як казав Макіавеллі). Але цей принцип небезпечний, якщо його застосовувати в особистому житті.

Зенон Елейський

(V ст. до н. е.) Представник Елейської школи, учень Парменіда. Відомий своїми **апоріями** (логічними парадоксами), якими він намагався довести,

що рух і множинність — це ілюзія чуттів, а буття насправді єдине і нерухоме. **Внесок** — розвиток логіки та діалектики (доведення від супротивного).

«Ахіллес і черепаха»

Суть: Швидконогий Ахіллес ніколи не наздожене черепаху, якщо вона стартує трохи раніше. Поки він пробіжить відстань до неї, вона проповзе ще трохи, і так до нескінченності.

Проблема: Проблема нескінченної подільності простору і часу. Логіка вступає в конфлікт із досвідом.

Томас Аквінський

(XIII ст.) Вершина середньовічної **схоластики**, домініканець. Він систематизував християнське богослов'я, поєднавши його з філософією Арістотеля (томізм). Томас розмежував сфери розуму (філософії) та віри (теології), стверджуючи, що вони не суперечать одна одній, а доповнюють.

Внесок — п'ять логічних доказів існування Бога.

«Благодать не скасовує природу, а вдосконалює її»

Суть: Віра не заперечує природний розум і науку, а спирається на них. Можна бути віруючим і раціональним одночасно.

III. Новий час

Френсіс Бекон

(XVI–XVII ст.) Філософ раннього Нового часу, родоначальник англійського **емпіризму** (напрямок у **теорії пізнання**, що визнає чуттєвий **досвід джерелом знань** і стверджує, що всі **знання** ґрунтуються на **досвіді**.) та експериментальної науки. Він критикував середньовічну схоластику за відірваність від життя і практичну мету науки — панування людини над природою («Знання — сила»). Бекон розробив **індуктивний метод** пізнання (шлях від конкретних фактів до загальних висновків) і вчення про

«ідоли» (типові омани розуму, що заважають об'єктивному пізнанню). Його внесок — створення методологічної бази для розвитку природознавства.

«Знання — це сила» (Scientia potentia est)

Суть проблеми: Зміна мети науки. Антична наука була споглядальною (знати, щоб розуміти). Нова наука — прагматична: знати закони природи, щоб підкорити її і покращити життя людей. Наука стає технологією.

Каркас для роздумів: Ми живемо у світі, створеному цією ідеєю. Медицина, інтернет, транспорт — це результат науки як сили. Але є і зворотний бік: екологічна криза (природа «помстилася» за підкорення).

Рене Декарт

(XVII ст.) Французький філософ, основоположник **раціоналізму** Нового часу. Його школа мислення базується на дедукції та математичному методі. Головна ідея — пошук безсумнівної істини через радикальний сумнів, що привело його до тези «Cogito, ergo sum». Декарт стверджував **дуалізм** субстанцій (ментальної - душа та матеріальної - тіло) і наявність вроджених ідей. Внесок — здійснення «суб'єктивного повороту»: переорієнтація філософії на проблеми свідомості та самосвідомості, що стало фундаментом всієї науки Нового часу.

«Мислю, отже існую» (Cogito, ergo sum; про res cogitans)

Суть проблеми: Фундамент достовірного знання. Навіть якщо весь світ — ілюзія (Матриця, злий демон), сам факт мого сумніву (мислення) є реальним. Це доводить існування суб'єкта («Я»). Звідси починається епоха суб'єктивізму в філософії.

Каркас для роздумів: Самосвідомість — це єдине, що ми знаємо безпосередньо. Все інше (навіть наше тіло) дане нам через відчуття, які можуть брехати.

«Здоровий глузд — це річ, яка розподілена у світі
найсправедливіше»

Суть проблеми: Рівність розумів. Декарт стверджує, що здатність правильно судити і відрізняти істину від хиб (розум) від природи однакова у всіх людей. Ніхто не скаржиться, що йому «недодали» здорового глузду. Різниця в думках виникає не тому, що хтось розумніший, а тому, що ми використовуємо різні *методи* мислення.

Каркас для роздумів: Це демократична ідея: кожен здатен пізнати істину, якщо буде слідувати правильному методу. Освіта важливіша за вроджені таланти.

«Я припускаю, що існує не добрий Бог, а певний злий геній... який використав усе своє мистецтво, щоб мене обманути»

Суть проблеми: Методологічний скептицизм. Це мисленнєвий експеримент для перевірки знання на міцність. Якщо я припущу, що весь світ — це ілюзія, яку навіює демон (або комп'ютерна симуляція, «Матриця»), чи залишиться щось істинне? Так Декарт приходить до «Cogito».

Каркас для роздумів: У наш час це питання про довіру до реальності. Чи можемо ми бути певні, що не живемо у віртуальній симуляції?

«Я можу уявити, що мого тіла не існує, але я не можу уявити, що мене не існує»

Суть проблеми: Аргумент на користь дуалізму. Декарт доводить, що душа (свідомість) і тіло — це різні субстанції. Тіло можна поставити під сумнів (як ілюзію), а мислення — ні. Отже, моя сутність — це мислення, а не протяжність (тіло). Свідомість може існувати незалежно від матерії.

Каркас для роздумів: Це інтуїтивно зрозуміло (ми відчуваємо себе "всередині" тіла, як пілот у літаку), але науково проблематично. Якщо душа нематеріальна, як вона керує фізичним мозком? (Психофізична проблема).

Томас Гоббс

(XVII ст.) Англійський філософ, представник **механістичного матеріалізму** та теорії **суспільного договору**. Він розглядав державу як штучний механізм («Левіафан»), створений людьми для припинення природного стану «війни всіх проти всіх». Гоббс вважав людину егоїстичною істотою, керованою страхом. Його внесок — обґрунтування абсолютної влади держави як гаранта безпеки.

«Війна всіх проти всіх» / «Людина людині вовк»

Суть проблеми: Природа людини без держави. Гоббс — песиміст: люди егоїстичні й агресивні. Без зовнішньої сили (закону, поліції) ми знищимо одне одного. Тому потрібна сильна держава («Левіафан»), яка тримає «вовків» у клітці страху.

Каркас для роздумів: Історія показує, що коли падає влада (революції, війни), починається мародерство і хаос. Гоббс правий: цивілізованість — це тонка плівка, яку підтримує закон.

«Життя людини [у природному стані] — самотнє, бідне, безпросвітне, тупе і коротке»

Суть проблеми: Виправдання держави. Гоббс описує жах анархії. Без влади немає ні промисловості, ні культури, ні науки, бо ніхто не може бути впевненим у безпеці плодів своєї праці. Страх насильницької смерті — головний мотив для створення держави.

Каркас для роздумів: Ми часто скаржимося на державу (податки, бюрократія), але Гоббс нагадує: альтернатива державі — це не свобода, а постійний страх і виживання (як у зоні бойових дій).

«Держава — це Левіафан»

Суть проблеми: Природа влади. Держава — це «смертний бог», штучне чудовисько величезної сили, складене з багатьох людей. Вона має бути настільки сильною, щоб ніхто не наважився порушити мир.

Каркас для роздумів: Чи готова людина пожертвувати свободою заради безпеки? Гоббс каже «так», але історія показує, що Левіафан може почати пожирати власних громадян (тоталітаризм).

Блез Паскаль

(XVII ст.) Французький мислитель, який стояв осторонь шкіл, близький до **янсенізму** (**єретична** течія в **католицизмі**; він підкреслював зіпсовану природу людини внаслідок **перворідного гріха**, необхідність Божественної **благодаті**, а також **предестинації**(напередвизначення)). Він виступав критиком обмеженості раціоналізму, протиставляючи йому «доводи серця». Паскаль розглядав людину як «мислячу очеретину», що займає проміжне місце між Ніщо і Нескінченністю. Його внесок — екзистенційний аналіз людської долі та аргумент «Парі Паскаля» на користь раціональності віри в Бога.

«Людина — це мисляча очеретина»

Суть проблеми: Екзистенційний парадокс людини. Фізично ми нікчемні (крапля води може вбити). Але духовно ми вищі за Всесвіт, бо ми усвідомлюємо свою смерть, а Всесвіт — ні. Наша гідність — у думці.

Каркас для роздумів: Ми крихкі, але свідомість робить нас унікальними. Це заклик розвивати розум, а не лише тіло.

Бенедикт Спіноза

(XVII ст.) Представник **раціоналізму**, який створив систему **пантеїзму**. Спіноза ототожнив Бога з Природою, заперечуючи особистісного Бога релігії. Він стверджував існування єдиної Субстанції та жорсткий **детермінізм**: все у світі необхідне, випадковостей та абсолютної свободи волі немає. Свободу він розумів як «пізнану необхідність». Внесок Спінози — створення етики, побудованої за унікальним **«геометричним методом»**

(доведення моральних істин як математичних теорем), та критика релігійних забобонів.

«Свобода — це усвідомлена необхідність»

Суть проблеми: Детермінізм. Абсолютної свободи волі (робити що хочеш) не існує, бо ми частина природи і підкоряємось її законам. Але коли ми *розуміємо* ці закони (як працюють наші емоції, чому ми діємо так, а не інакше), ми перестаємо бути їхніми рабами. Знання звільняє.

Каркас для роздумів: Не можна ігнорувати гравітацію (необхідність), але знаючи її, можна побудувати літак (свобода). Так само з психологією: розуміючи свої травми, ми стаємо вільними від них.

«Бог, або Природа» (Deus sive Natura)

Суть проблеми: Пантеїзм. Бог — це не дід на хмарі, а сама структура буття, сукупність усіх законів фізики і логіки. Вивчати природу — значить пізнавати Бога. Це знімає конфлікт між наукою і релігією.

Каркас для роздумів: Це екологічний погляд. Світ священний сам по собі. Ми не «над» природою, ми — її частина (модус).

«З погляду вічності» (Sub specie aeternitatis)

Суть проблеми: Об'єктивність пізнання. Дивитися на речі «з погляду вічності» означає бачити їх не як випадкові події, що нас дратують, а як необхідні ланки у вічному ланцюгу причин. Це шлях до подолання емоцій.

Каркас для роздумів: Коли трапляється неприємність, варто подумати: «Чи буде це важливо через 100 років?». Це допомагає зберігати спокій.

Джон Локк

(XVII ст.) Класик англійського **емпіризму** та **лібералізму**, просвітник. Він заперечував вроджені ідеї Декарта, стверджуючи, що розум людини

при народженні — це «**Tabula rasa**» (чиста дошка), а всі знання походять з чуттєвого досвіду (сенсуалізм). У політиці Локк обґрунтував теорію природних прав (на життя, свободу, власність) і поділ влади. Внесок — фундамент сучасної демократії та емпіричної психології.

«Немає нічого в розумі, чого спершу не було б у відчуттях» (Tabula rasa)

Суть проблеми: Сенсуалізм. Заперечення вроджених ідей. Весь наш внутрішній світ — це перероблена інформація, отримана через очі, вуха, дотик. Мозок — це комп'ютер, який обробляє дані ззовні.

Каркас для роздумів: Це підкреслює важливість досвіду і освіти. Якщо дитину ізолювати від світу, її розум залишиться пустим.

Джордж Берклі

(XVIII ст.) Представник **суб'єктивного ідеалізму**. Його філософія — це радикальний емпіризм, який заперечує існування матерії. Берклі стверджував: «Бути — значить бути сприйманим». Речі — це лише комбінації відчуттів у нашому розумі; стабільність світу гарантується тим, що його сприймає Бог. Внесок — гостра критика матеріалізму та поняття абстрактних ідей.

«Бути — значить бути сприйманим» (Esse est percipi)

Суть проблеми: Ідеалізм. Матерії як такої ми ніколи не бачимо, ми бачимо лише якості (колір, форма). Речі існують лише у свідомості. Світ — це віртуальна реальність, яку транслює нам Бог.

Каркас для роздумів: Це здається дивним, але у квантовій фізиці спостерігач теж впливає на реальність. У світі комп'ютерних ігор об'єкти "існують" (промальовуються) тільки тоді, коли на них дивиться гравець. Берклі передбачив віртуальність.

Девід Г'юм

(XVIII ст.) Шотландський філософ, представник **емпіризму** та **скептицизму**. Він довів емпіризм до логічного завершення, поставивши під сумнів об'єктивність причинно-наслідкових зв'язків (стверджуючи, що це не закон природи, а лише психологічна **звичка**). У вченні про людину він заявив, що «розум є рабом пристрастей», а також заперечив існування субстанціонального «Я» (душа — це лише «пучок сприйнятів»). **Внесок** — постановка **проблеми індукції** (проблема що ставить під сумнів раціональність передбачень про неспостережені речі на основі попередніх спостережень), яка «розбудила» Канта від догматичного сну, та вплив на сучасну філософію науки.

«Розум є і повинен бути лише рабом пристрастей»

Суть проблеми: Емотивізм в етиці. Логіка не може змусити нас діяти. Діяти змушує лише бажання (пристрасть). Розум лише підказує *шляхи* задоволення бажань. "Добро" і "зло" — це не факти, а наші емоційні реакції (подобається/не подобається).

Каркас для роздумів: Ми часто раціоналізуємо свої вчинки постфактум, хоча насправді керувалися емоціями. Г'юм правий: мотивація іде від серця, а не від голови.

«Звичка — великий провідник людського життя»

Суть проблеми: Проблема індукції. Ми не знаємо напевно, що сонце зійде завтра. Ми просто *звикли* це бачити. Наша наука і життя тримаються на вірі в стабільність світу, яка є звичкою, а не логічною необхідністю.

Каркас для роздумів: Світ непередбачуваний («Чорні лебеді»). Звичка корисна, але вона може приспати пильність.

«Я відчуваю, що "Я" — це лише пучок сприйнятів»

Суть проблеми: Критика субстанції душі (**Bundle theory**). Коли ми заглядаємо всередину себе (інтроспекція), ми знаходимо думки, почуття,

спогади, але ніколи не знаходимо самого носія — незмінного «Я». Наша особистість — це просто потік психічних станів, що швидко змінюють один одного, як кадри в кіно.

Каркас для роздумів: Це лякає (виходить, «мене» немає?), але це близько до буддизму та сучасної нейронауки. Мозок створює ілюзію цілісного «Я», щоб зв'язати різний досвід в одну історію.

Жан-Жак Руссо

(XVIII ст.) Видатний мислитель епохи **Просвітництва**, предтеча **романтизму**. Він критикував цивілізацію та прогрес за псування моралі, протиставляючи їм природний стан «благородного дикуна». Руссо розробив демократичну версію **суспільного договору**, де джерелом влади є народ, а закони є виразом «Загальної волі». Його внесок — ідеї народного суверенітету та прямої демократії.

«Людина народжується вільною, але скрізь вона у кайданах»

Суть проблеми: Соціальне відчуження. Свобода — це природний стан людини, але суспільство (закони, умовності, нерівність, робота) поневолює її. Парадокс: ми створили цивілізацію, а вона зробила нас нещасними рабами речей і статусів.

Каркас для роздумів: Ми справді часто живемо в «кайданах» кредитів, чужих очікувань і корпоративних правил. Руссо закликає повернути собі свободу через зміну суспільного договору.

Вольтер

(XVIII ст.) Центральна фігура французького **Просвітництва**, прихильник **деїзму** (релігійно-філософське вчення, згідно з яким бог — безособова першопричина створення світу, що перебуває поза ним і не втручається в розвиток природи й суспільства (на протигагу **теїзму**)). Він не створив власної філософської системи, але був палким борцем за розум, толерантність і свободу думки. Вольтер критикував церкву і релігійний фанатизм,

захищаючи природні права людини. Його внесок — утвердження принципів гуманізму та віротерпимості в європейській культурі.

«Я не поділяю ваших переконань, але готовий віддати життя за ваше право їх висловлювати»

Суть проблеми: Толерантність і свобода слова. Істина народжується в дискусії. Забороняти думку — це злочин проти розуму. Право говорити має навіть ворог.

Каркас для роздумів: Це фундамент демократії. Сьогодні це актуально через культуру скасування (cancel culture): чи маємо ми право затикати рота тим, з ким не згодні? Вольтер сказав би «ні».

«Якби Бога не існувало, його варто було б вигадати»

Суть проблеми: Соціальна функція релігії. Вольтер (деїст) сумнівався в догматах церкви, але вважав релігію необхідною для утримання моралі в суспільстві. Страх перед Богом стримує чернь від злочинів краще, ніж поліція. Це прагматичний погляд: Бог потрібен як гарант порядку.

Каркас для роздумів: Чи може атеїстичне суспільство бути моральним? Вольтер сумнівався, але сучасний світ (наприклад, Скандинавія) показує, що світська етика теж працює.

Іммануїл Кант

(XVIII ст.) Родоначальник **німецької класичної філософії**, засновник **трансцендентального ідеалізму** (критицизму). Кант здійснив синтез раціоналізму та емпіризму. Він довів, що простір і час є формами нашого сприйняття, а не властивостями речей («річ у собі» непізнавана). В етиці Кант обґрунтував мораль як сферу безумовного обов'язку (**Категоричний імператив**). Внесок — революція в гносеології (теорії **пізнання**) та створення автономної етики.

«Дві речі наповнюють душу завжди новим подивом...: зоряне небо наді мною і моральний закон у мені»

Суть проблеми: Людина належить двом світам. Як тіло вона підкоряється законам фізики (зоряне небо/детермінізм). Як особистість вона має свободу волі і совість (моральний закон), що робить її вищою за природу.

Каркас для роздумів: Це гімн людській гідності. Ми не просто тварини, ми носії моралі.

«Чини так, щоб максима твоєї волі могла стати принципом загального законодавства»

Суть проблеми: Категоричний імператив. Критерій моралі — універсальність. Не роби винятків для себе. Якщо ти брешеш, ти дозволяєш брехати всім. Якщо всі будуть брехати, довіра зникне і брехня стане неможливою. Отже, брехня логічно суперечлива і аморальна.

Каркас для роздумів: "А що, якби всі так робили?" — це найкращий тест на совість.

«Поводься з людством... завжди як із метою і ніколи лише як із засобом»

Суть проблеми: Гідність особистості (друге формулювання категоричного імперативу). Людина не може бути інструментом для досягнення чужих цілей (навіть "великого блага"). Це заборона на рабство, маніпуляцію і використання людей.

Каркас для роздумів: Це фундамент прав людини. У бізнесі чи політиці ми часто "використовуємо" людей як ресурси ("HR"), але Кант нагадує, що кожна людина має абсолютну цінність.

«Наважся знати» або «Май мужність користуватися власним розумом» (Sapere aude)

Суть проблеми: Інтелектуальна зрілість. Просвітництво — це вихід людини зі стану неповноліття (коли за тебе думають інші: церква, вождь, традиція). Причина рабства думки — не дурість, а лінь і боягузтво.

Каркас для роздумів: Думати самостійно — важко і відповідально. Легше сліпо вірити авторитетам або пропаганді. Цей заклик сьогодні актуальний як ніколи (інформаційна гігієна).

A priori / A posteriori

Суть проблеми: Джерела знання.

- **A priori:** Знання, яке передує досвіду і не залежить від нього (логіка, математика, категорії розуму). Це те, що вроджене структурі нашого мислення (наприклад, поняття часу і простору).
- **A posteriori:** Знання, отримане з досвіду (емпіричне). Наприклад, «сніг білий».
- Кант показав, що ми пізнаємо світ, накладаючи наші апіорні форми на апостеріорний досвід.

Каркас для роздумів: Ми не бачимо світ «чистим». Ми завжди дивимось на нього через «окуляри» нашого мозку (через час, простір, причинність).

Дені Дідро

(XVIII ст.) Французький філософ епохи **Просвітництва**, лідер групи «енциклопедистів». Його філософська позиція — **матеріалізм** та атеїзм. Дідро вірив у всемогутність людського розуму та освіти. Він критикував релігійний догматизм і абсолютну монархію, стверджуючи, що знання звільняє людину від рабства забобонів. Його головна ідея — природа є єдиною реальністю, що розвивається сама по собі. **Внесок** — створення та редагування знаменитої «**Енциклопедії**» (тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел), яка мала на меті зібрати всі знання людства, щоб «змінити спосіб мислення» людей і підготувати ґрунт для революції.

«Скептицизм — це перший крок до істини»

Суть проблеми: Критичне мислення. Дідро стверджує, що сліпа віра (в авторитети, догми, традиції) є ворогом знання. Щоб пізнати світ, треба спочатку поставити під сумнів усе, що ти знав раніше (перегукується з Декартом, але з акцентом на релігійні догми).

Каркас для роздумів: Сумнів — це не слабкість, а інструмент. Наука рухається вперед лише тому, що вчені сумніваються у попередніх теоріях.

«Лише пристрасті, і тільки великі пристрасті, можуть піднести душу до великих справ»

Суть проблеми: Роль емоцій. Всупереч багатьом раціоналістам, які закликали пригнічувати емоції розумом, Дідро (як і Г'юм) вважав, що розум без пристрасті — безплідний. Холодний розрахунок не створює шедеврів мистецтва і не веде до подвигів. Енергія для дії походить від почуттів.

Каркас для роздумів: Це реабілітація емоцій. Ми не роботи. Всі великі зміни в історії робили люди, які «горіли» ідеєю.

«Думки — це лише рух матерії»

Суть проблеми: Матеріалістичне розуміння свідомості. Дідро був одним із перших, хто прямо заявив, що душа — це функція тіла (мозку). Немає ніякої містичної духовної субстанції, є лише складно організована матерія.

Каркас для роздумів: Це предтеча сучасної нейробіології (як у Сапольські). Якщо наш мозок — це матерія, то наші думки підкоряються законам фізики.

IV. XIX століття

Георг Гегель

(XIX ст.) Вершина **німецького класичного ідеалізму**, творець системи **абсолютного ідеалізму**. Гегель розглядав реальність як процес самопізнання Абсолютного Духу. Він розробив закони **діалектики** (розвиток через суперечності: теза-антитеза-синтез). Історія для Гегеля — це прогрес у свідомості свободи. Внесок — створення найпотужнішого діалектичного методу (філософський підхід до пізнання світу, що розглядає явища в їхньому розвитку, зв'язку та суперечностях, ґрунтуючись на законах діалектики (способу мислення, який розглядає світ у розвитку та єдності протилежностей, а не статично) та філософії історії.

«Все розумне — дійсне, все дійсне — розумне»

Суть проблеми: Панлогізм. Світ не хаотичний, він розвивається за законами Розуму. Якщо щось існує (наприклад, держава), значить, для цього є історична необхідність. Історія — це логічний процес.

Каркас для роздумів: Це допомагає зрозуміти історію не як набір випадковостей, а як закономірність. Але це небезпечно, бо може виправдовувати диктатури ("якщо це є, значить це розумно").

Джеремі Бентам

(XVIII–XIX ст.) Англійський філософ, засновник класичного **утилітаризму**. Він запропонував етичну теорію, що базується на принципі корисності: моральним є те, що приносить «найбільше щастя найбільшій кількості людей». Бентам вважав людину раціональним егоїстом, який прагне задоволення і уникає болю, тому розробив **«арифметику щастя»** (felicific calculus) для точного розрахунку наслідків вчинків. **Внесок** — спроба побудувати мораль і законодавство на науковій, раціональній основі, що вплинуло на реформи судової та пенітенціарної (виконання покарань, тобто в'язниці, сізо і тд) систем.

«Природа поставила людство під управління двох верховних володарів: страждання і задоволення»

Суть проблеми: Психологічний гедонізм. Ми всі егоїсти, які хочуть щастя. Мораль має будуватися на цьому факті, а не боротися з ним.

Каркас для роздумів: Це реалістичний погляд. Закони мають враховувати інтереси людей, а не вимагати від них святості.

Джон Стюарт Мілль

(XIX ст.) Представник **утилітаризму** та класичного **лібералізму**. Мілль удосконалив етику Бентама, ввівши **якісну** різницю між задоволеннями (інтелектуальні та духовні вищі за тілесні; «краще бути невдоволеним Сократом, ніж задоволеною свинею»). У праці «Про свободу» він обґрунтував суверенітет особистості та сформулював **«принцип шкоди»**: влада може обмежувати свободу людини лише тоді, коли її дії завдають прямої шкоди іншим. **Внесок** — поєднання утилітарної етики із захистом прав меншості, свободи слова та індивідуальності.

«Краще бути невдоволеною людиною, ніж задоволеною свинею;
краще бути невдоволеним Сократом, ніж задоволеним дурнем»

Суть проблеми: Якість щастя. Просте задоволення (їжа, секс) не робить людину людиною. Духовні страждання вищі й цінніші за тваринне задоволення.

Каркас для роздумів: Щастя — це не просто комфорт, це розвиток і самореалізація, навіть якщо вони важкі.

«Свобода однієї людини закінчується там, де починається свобода іншої»

Суть проблеми: Межі свободи. Свобода не є вседозволеністю. Єдине виправдання втручання в життя людини — це захист інших від шкоди.

Каркас для роздумів: Це золоте правило співжиття в соціумі.

Карл Маркс

(XIX ст.) Засновник діалектичного матеріалізму та марксизму. Він переосмислив діалектику Гегеля з матеріалістичних позицій, стверджуючи, що «буття визначає свідомість». Маркс розглядав історію як боротьбу класів, зумовлену економічним базисом. Його ідеал — комунізм, суспільство без приватної власності та відчуження. Внесок — створення інструментарію соціальної критики та ідеології, що змінила світ у XX ст.

«Філософи лише різним чином пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його»

Суть проблеми: Філософія як практика. Теорія без дії мертва. Знання має служити революції та покращенню суспільства.

Каркас для роздумів: Наука має бути корисною. Але спроби "змінити світ" силою часто вели до трагедій.

«Релігія — це опіум народу»

Суть проблеми: Функція релігії. Опіум не тільки дурманить, він *знеболює*. Релігія — це «зітхання пригнобленого створіння», ілюзорне щастя, яке допомагає терпіти реальні страждання (бідність, експлуатацію). Щоб люди відмовилися від ілюзій, треба змінити світ, який потребує ілюзій.

Каркас для роздумів: Сьогодні "опіумом" можуть бути соцмережі, серіали чи шопінг — все, що відволікає нас від реальних проблем життя.

Фрідріх Ніцше / Віктор Франкл

«Той, хто має "Навіщо" жити, може витримати майже будь-яке "Як"»

Суть проблеми: Сенс як ресурс виживання. Ця фраза Ніцше стала центральною для логотерапії Франкла. Головна потреба людини — не задоволення чи влада, а сенс. Якщо людина бачить мету (заради кого чи чого страждати), вона знаходить сили подолати найстрашніші випробування (концтабір, хворобу).

Каркас для роздумів: Криза настає не тоді, коли важко жити, а коли незрозуміло — навіщо. Сенса не дається готовим, його треба знайти або створити самому.

Фрідріх Ніцше

(XIX ст.) Німецький мислитель, яскравий представник **філософії життя** та ірраціоналізму. Ніцше діагностував глибоку кризу європейської культури відомою тезою «**Бог помер**» (що означає крах традиційних цінностей), критикуючи християнську мораль як «**мораль рабів**» (яка звеличує слабкість і покірність). Він проголосив цінність «**волі до влади**» та ідеал **Надлюдини**, яка здатна подолати нігілізм і сама створювати нові цінності «по той бік добра і зла». **Внесок** — здійснення радикальної «переоцінки всіх цінностей» та величезний вплив на екзистенціалізм і постмодернізм.

«Бог помер»

Суть проблеми: Криза культури. Релігія втратила роль фундаменту моралі. Люди більше не вірять щиро, але продовжують жити за інерцією. Це веде до нігілізму (зневіри). Потрібні нові цінності, які створить сама людина.

Каркас для роздумів: Ми живемо у світі без абсолютних авторитетів. Це страшно (відповідальність), але й дає свободу творити своє життя.

«Що мене не вбиває, те робить мене сильнішим»

Суть проблеми: Життєстійкість. Страждання — це не зло, а тренування волі. Подолання труднощів гартує характер. Комфорт розслабляє, а біль змушує рости.

Каркас для роздумів: Криза — це точка росту (посттравматичне зростання).

Віктор Франкл

(XX ст.) Австрійський психіатр, засновник **логотерапії** (екзистенціальна психологія). Переживши Голокост, він дійшов висновку, що головною рушійною силою людини є «воля до сенсу». Франкл стверджував, що життя має сенс за будь-яких обставин, навіть у стражданні, і людина вільна у виборі ставлення до своєї долі. Внесок — практична філософія сенсу життя, що допомагає долати кризи.

Вільям Джеймс

(XIX–XX ст.) Американський філософ і психолог, один із засновників **прагматизму**. Він відкинув пошук абстрактної метафізичної істини, запропонувавши прагматичний критерій: істина — це те, що корисне і працює в нашому досвіді (ідея істинна, якщо вона допомагає нам жити). Джеймс також розробив фундаментальну психологічну концепцію «**потoku свідомості**» і захищав «**Волю до віри**» (право на релігійну віру, якщо вона має позитивний вплив на життя людини, навіть без логічних доказів). **Внесок** — переорієнтація філософії з теорії на вирішення практичних життєвих проблем.

«Істина — це те, що спрацьовує» (або «Істина — це подія, яка стається з ідеєю»)

Суть проблеми: Прагматизм. Істина не абстрактна, вона інструментальна. Якщо віра в Бога допомагає мені бути кращим і щасливішим — вона для мене істинна.

Каркас для роздумів: Важливий результат. Теорія цінна своєю практикою.

Зигмунд Фройд

(XIX–XX ст.) Австрійський психоаналітик та філософ. Він здійснив революцію в уявленнях про людину, відкривши **несвідоме**. Фройд показав, що наша свідомість («Я») — це лише верхівка айсберга, а основні мотиви (сексуальні та агресивні потяги) приховані в «Воно» (Id). Культура виникає

як система заборон (сублімація), що пригнічує інстинкти. Внесок — руйнування міфу про людину як раціональну істоту.

«Я не є господарем у власному домі»

Суть проблеми: Обмеженість свободи волі. Ми думаємо, що свідомо приймаємо рішення, але часто нами керують дитячі травми, комплекси та інстинкти, яких ми не усвідомлюємо. Розум лише виправдовує те, що вже вирішило несвідоме.

Каркас для роздумів: Реклама і пропаганда працюють саме з несвідомим. Розуміння цього робить нас більш захищеними.

Григорій Сковорода

(XVIII ст.) Видатний український філософ-містик, поет і педагог, представник барокової філософії та кордоцентризму («філософії серця»). Він розробив вчення про «дві натури» (видиму/матеріальну і невидиму/божественну) і «три світи» (макрокосм — Всесвіт, мікрокосм — людина, світ символів — Біблія). Його етичний ідеал — «сродна праця»: людина щаслива лише тоді, коли пізнає себе і займається справою, до якої має природний нахил. Внесок — створення самобутньої української філософії, «український Сократ».

«Світ ловив мене, та не спіймав»

Суть проблеми: Внутрішня свобода. «Світ» тут означає світ спокус, посад, багатства і суєти. Сковорода все життя уникав залежності від влади і речей, залишаючись вільним мандрівником. Його не «спіймали» сіті буденності.

Каркас для роздумів: Це маніфест незалежності. Чи можемо ми сказати так само? Чи нас «спіймали» кредити, кар'єра і чужі очікування? Сковорода вчить, що свобода духу важливіша за соціальний статус.

«Нерівна рівність»

Суть проблеми: Справедливість і покликання. Бог подібний до фонтану, що наповнює різні посудини. Посудини (люди) різні за обсягом, але якщо кожна наповнена до країв — вони рівні у своїй повноті. Не треба заздрити тому, хто «більший», треба наповнити свою «чашу» (знайти своє покликання).

Каркас для роздумів: Ми часто нещасні, бо хочемо бути кимось іншим. Щастя — це реалізувати *свій* потенціал, яким би він не був, а не гнатися за чужим успіхом.

Готфрід Вільгельм Ляйбніц

(XVII–XVIII ст.) Німецький філософ-енциклопедист, математик, логік, дипломат. Завершує традицію раціоналізму XVII ст. (після Декарта і Спінози). На противагу дуалізму Декарта (дві субстанції) та монізму Спінози (одна субстанція), Ляйбніц розробив систему **плюралізму**: світ складається з нескінченної множини неподільних духовних субстанцій — **монад**. Кожна монада — це «живе дзеркало Всесвіту». Бог створив світ так, що всі монади діють узгоджено без прямого фізичного впливу одна на одну (**напередвизначена гармонія**). Ляйбніц також відомий своєю теодицеєю (виправданням Бога), стверджуючи, що наш світ — «найкращий з усіх можливих світів». **Внесок** — створення диференціального числення, розвиток логіки (закон достатньої підстави), ідея монадології.

«Наш світ — найкращий з усіх можливих світів»

Суть проблеми: Проблема зла (Теодицея). Якщо Бог всемогутній і добрий, звідки береться зло? Ляйбніц відповідає: Бог перебрав у своєму розумі всі можливі варіанти світів і обрав той, де сума добра є максимальною, а зла — мінімально необхідною для існування цього добра

(як тіні для картини). Абсолютно ідеальний світ тотожний Богу, тому створений світ мусить бути недосконалим.

Каркас для роздумів: Це оптимістичний фаталізм. Навіть якщо стається щось погане, це частина найкращого загального плану. (Вольтер висміяв цю ідею в «Кандіді» після землетрусу в Лісабоні, але з логічної точки зору аргумент Ляйбніца сильний).

«Монади не мають вікон»

Суть проблеми: Ізольованість субстанцій. Монада — це замкнений у собі духовний атом. Вона не може отримувати нічого ззовні і не може впливати назовні. Все, що відбувається з монадою, розвивається з її власної внутрішньої природи. Ілюзія взаємодії між речами (я штовхнув камінь — він покотився) виникає завдяки «напередвизначеній гармонії», встановленій Богом (як два годинники, що йдуть синхронно, хоча не впливають один на одного).

Каркас для роздумів: Кожна людина — це такий замкнений світ. Ми ніколи не можемо до кінця зрозуміти іншого, ми бачимо лише своє відображення світу.

Йоганн Готліб Фіхте

(XVIII–XIX ст.) Представник німецького класичного ідеалізму, прямий послідовник і критик Канта. Він відкинув кантівську «річ у собі», вважаючи її догматичним залишком. Фіхте побудував систему **суб'єктивного ідеалізму**(«Науковчення»), де єдиною реальністю є абсолютне, діяльне «Я». Це «Я» спочатку покладає саме себе, а потім, щоб мати можливість діяти і розвиватися, несвідомо протиставляє собі «Не-Я» (природу, світ об'єктів) як перешкоду. Подолання цієї перешкоди і є сутністю життя і свободи. Фіхте також відомий своїми «Промовами до німецької нації», де закликав до морального відродження через освіту. **Внесок** — розробка діалектики самосвідомості, акцент на активності суб'єкта («діло-дія»).

«Я покладає своє власне Я»

Суть проблеми: Самосвідомість як першооснова. Початок філософії — це не факт (як «є світ»), а Акт. Людина стає собою лише тоді, коли вона себе усвідомлює і стверджує. Свобода — це не даність, а дія самостворення. Перш ніж пізнавати світ, я мушу створити себе як суб'єкта.

Каркас для роздумів: Це філософія абсолютної відповідальності. Ми не продукти середовища, ми — результат власної активності.

«Діяти! Діяти! — ось для чого ми існуємо»

Суть проблеми: Етичний активізм. Знання саме по собі не має цінності, воно потрібне лише для дії. Світ («Не-Я») існує лише як арена для нашого морального вдосконалення. Пасивне споглядання — це смерть духу.

Призначення людини — у нескінченній боротьбі з перешкодами (природою, власними лінощами).

Каркас для роздумів: Це заклик до активної життєвої позиції. Життя — це боротьба, і лише в ній людина реалізує свою сутність. Без перешкод (проблем) ми б не розвивалися.

Едмунд Гуссерль

(XIX–XX ст.) Німецький філософ, засновник **феноменології**. Він намагався перетворити філософію на «сувору науку». Гуссерль закликав відкинути всі попередні теорії та наукові конструкції, щоб повернутися до чистого досвіду свідомості («до самих речей»). Головна властивість свідомості для нього — **інтенціональність** (свідомість завжди є свідомістю *про щось*, вона спрямована на об'єкт). **Внесок** — створення методу феноменологічної редукції (епохе), який вплинув на екзистенціалізм (Гайдеггера, Сартра).

«Назад, до самих речей!»

Суть: Заклик відкинути нагромадження теорій, думок і традицій, щоб побачити світ таким, яким він безпосередньо являється нашій свідомості.

V. XX-XXI століття

Людвіг Вітгенштайн

(XX ст.) Ключова фігура **аналітичної філософії**. У ранній період він розглядав мову як логічну модель світу, стверджуючи, що межі мови є межами світу. У пізній період він перейшов до концепції «**мовних ігор**», де значення слова визначається його вживанням у соціальній практиці.

Внесок — здійснення «**лінгвістичного повороту**» у філософії (зміна фокусу з речей на слова) та аналіз мови як інструменту мислення.

«Про що неможливо говорити, про те слід мовчати» або «Межі мого мови означають межі мого світу»

Суть проблеми: Межі мови і пізнання. Є речі (містика, етика, сенс життя), які неможливо висловити логічною мовою фактів. Спроби говорити про них науковою мовою породжують нісенітницю. Це заклик до інтелектуальної чесності.

Каркас для роздумів: Ми часто сперечаємося про речі, які неможливо довести (смаки, цінності, віра). Вітгенштайн радить розрізняти факти (про які можна говорити) і цінності (які можна лише показувати своїм життям).

Жан-Поль Сартр

(XX ст.) Лідер французького атеїстичного **екзистенціалізму**. Його фундаментальна ідея — «існування передуює сутності»: людина спочатку є, а потім стає кимось через свій вибір, людина – проект самої себе. Сартр наголошував на абсолютній свободі людини («засуджена бути вільною») і тотальній відповідальності за себе і світ. Внесок — популяризація

екзистенціалізму, гуманістичне трактування свободи та відповідальності у світі без Бога.

«Існування передує сутності»

Суть проблеми: У людини немає "програми" (сутності), як у речей. Ми самі себе створюємо. Немає долі, є тільки вибір.

Каркас для роздумів: Не можна виправдовуватись "характером" чи "генами". Ти — це твої вчинки.

«Людина приречена бути вільною»

Суть проблеми: Свобода — це тягар. Ми мусимо обирати щохвилини і нести відповідальність за все. Навіть відмова обирати — це вибір.

Каркас для роздумів: Ми часто тікаємо від свободи в конформізм, щоб не відповідати за наслідки. Але це самообман (bad faith).

«Пекло — це інші»

Суть проблеми: **Інтерсуб'єктивність.** Ми пізнаємо себе через погляд Іншого. Інший перетворює мене на об'єкт, оцінює, навішує ярлик («боягуз», «брехун»), і я змушений нести цей тягар. «Пекло» — це неможливість втекти від суду інших людей.

Каркас для роздумів: Ми залежні від думки оточення. Сором — це почуття, яке існує тільки перед кимось. Свобода від «погляду Іншого» — важке завдання.

Альбер Камю

(XX ст.) Представник **філософії абсурду** (близький до екзистенціалізму). Камю досліджував абсурдність людського існування — конфлікт між бажанням людини знайти сенс і «мовчанням» Всесвіту. Він відкидав суїцид і надію на потойбіччя, пропонуючи шлях **бунту**: жити і творити всупереч абсурду («Міф про Сізіфа»). **Внесок** — розробка **атеїстичного**

гуманізму та етики гідності й солідарності (роман «Чума») без релігійних санкцій.

«Варто уявити Сізіфа щасливим»

Суть проблеми: Бунт проти абсурду. Життя безглузде (як кочення каменя), але сам процес життя, боротьба і усвідомлення своєї долі роблять людину великою. Щастя — у самій дії, а не в результаті.

Каркас для роздумів: Треба навчитися любити життя таким, як воно є, з усіма труднощами.

«Є лише одна справді серйозна філософська проблема — це самогубство»

Суть проблеми: Цінність життя. Перш ніж питати про будову атома чи Бога, треба вирішити: чи варте життя того, щоб його прожити? Якщо світ абсурдний, чи є сенс жити? Камю каже: так, життя цінне саме як бунт проти безглуздості.

Каркас для роздумів: Це питання про базову мотивацію. Коли ми обираємо життя (щоранку встаємо з ліжка), ми вже дали позитивну відповідь на це філософське питання.

Карл Поппер

(XX ст.) Представник **критичного раціоналізму**. У філософії науки він ввів принцип **фальсифікації**: теорія є науковою лише тоді, коли її можна спростувати досвідом. У соціальній філософії Поппер захищав **«відкрите суспільство»** (ліберальну демократію) і критикував тоталітаризм (Маркса, Платона) за спроби побудувати утопію. Внесок — демаркація науки і псевдонауки, захист демократичних цінностей.

«Усі люди — філософи»

Суть проблеми: Неминучість філософії. Філософія — це не тільки книги професорів. Кожна людина має свої уявлення про смерть, добро,

справедливість. Проблема в тому, що ці "буденні" філософії часто наївні та помилкові.

Каркас для роздумів: Ми всі філософствуємо, коли приймаємо важливі рішення (одруження, вибір професії, голосування). Краще робити це свідомо і критично, ніж користуватися забобонами.

«Я можу помилятися, а ви можете бути праві; зробимо зусилля, і ми, можливо, наблизимося до істини»

Суть проблеми: Раціональний діалог. Істина не належить нікому. Ми наближаємося до неї через суперечку і критику. Визнання власної помилковості — умова прогресу.

Каркас для роздумів: Це основа толерантності і демократії. Фанатик ніколи не сумнівається.

Клод Леві-Строс

(XX ст.) Французький етнограф і соціолог, засновник **структуралізму** (тракує явища буття, як певну структуру, частини якої пов'язані між собою і утворюють більш всеосяжну систему або структуру). Він розглядав культуру як знакову систему, подібну до мови. Досліджуючи первісні народи, Леві-Строс виявив, що всі міфи, ритуали та правила шлюбу базуються на універсальних **неусвідомлених структурах** людського мислення — **бінарних опозиціях** (сире/варене, своє/чуже, життя/смерть). Він проголосив пріоритет загальної структури над індивідом, заявивши, що не люди мислять міфами, а **«міфи думають у людях»**. **Внесок** — створення структурної антропології та застосування методів лінгвістики до аналізу культури.

«Міфи думають у людях без їхнього відома»

Суть проблеми: Структуралізм. Ми не такі вільні, як думаємо. Нами керують несвідомі культурні коди, традиції, структура мови.

Каркас для роздумів: Ми часто повторюємо стереотипи, вважаючи їх своїми думками. Легше видати чужу сформовану думку за свою, ніж сформувану власну, дослідити питання.

П'єр Адо

(XX ст.) Французький історик філософії, дослідник **античності**. Він висунув концепцію філософії як **«способу життя»**. Адо довів, що для античних мислителів теорія була вторинною щодо практики «духовних вправ» (діалогу, медитації, самоконтролю), які трансформували особистість. Внесок — відновлення розуміння філософії як мистецтва жити, а не лише академічної дисципліни.

«Філософія — це спосіб життя, а не лише теоретичний дискурс»

Суть проблеми: Повернення до **античного розуміння філософії**.

Сьогодні філософія — це написання книг і лекцій. Для Сократа, стоїків чи епікурейців це була щоденна практика («духовні вправи»): контроль емоцій, діалог, медитація про смерть. Мета — не створити систему, а трансформувати себе, стати мудрішим і щасливішим.

Каркас для роздумів: Знати етику і бути етичною людиною — різні речі. Філософія має змінювати життя, інакше це просто інтелектуальна гра.

Джон Ролз

(XX ст.) Американський філософ, представник сучасного **політичного лібералізму**. У «Теорії справедливості» він віродив ідею суспільного договору через експеримент **«завіса невідання»**: справедливі принципи — це ті, які обрали б люди, не знаючи свого майбутнього статусу. Це веде до двох принципів: рівних свобод і допомоги найменш успішним. Внесок — найвпливовіша теорія соціальної справедливості XX ст.

«Завіса невідання»

Суть проблеми: Критерій справедливості. Щоб створити чесні закони, треба уявити, що ти не знаєш, ким народишся (багатим чи бідним). Тоді ти обереш систему, яка захищає всіх, особливо найслабших.

Каркас для роздумів: Це тест на емпатію і чесність у політиці.

«Справедливість як чесність» або «Справедливість — це перша чеснота суспільних інститутів»

Суть проблеми: Пріоритет справедливості. Закони та установи можуть бути ефективними, вигідними, стабільними, але якщо вони несправедливі — їх треба змінити. Справедливість (як чесність) важливіша за економічну вигоду.

Каркас для роздумів: Чи можна пожертвувати правами меншості заради зростання ВВП? Ролз каже «ні». Справедливість — це фундамент, без якого суспільство розвалюється.

Грегорі Кавка

(XX ст.) Сучасний філософ, фахівець з етики та **теорії ігор**. Він став відомим завдяки формулюванню «**Загадки токсину**» (Toxin Puzzle), яка досліджує парадокси раціонального наміру. Кавка показав розрив між причинами для наміру і причинами для дії, що має важливе значення для розуміння етики обіцянок та політики ядерного стримування. Внесок — аналіз меж та парадоксів раціональності в етиці.

«Загадка токсину»

Суть проблеми: Межі раціональності. Розум каже: "май намір, щоб отримати гроші", але також каже: "не пий отруту, це шкідливо". Як обманути самого себе? Це показує, що раціональність не завжди веде до дії.

Каркас для роздумів: Іноді треба "спалити мости" (взяти зобов'язання), щоб виконати намір.

Томас Кун

(XX ст.) Американський історик і філософ науки, представник **постпозитивізму**. У своїй революційній праці «Структура наукових революцій» він спростував ідею про те, що наука розвивається шляхом поступового накопичення знань. Кун ввів поняття **«парадигма»** (загальноприйнята модель постановки та вирішення наукових задач). Наука розвивається стрибкоподібно: період «нормальної науки» закінчується кризою, коли стара парадигма не може пояснити нові факти, і відбувається **наукова революція** (зміна парадигми). **Внесок** — зміна уявлення про науковий прогрес та введення терміну «парадигма» в широке вживання.

«Зміна парадигм»

Суть проблеми: Релятивність наукового знання. Істина в науці залежить від прийнятої моделі світу. Коли Ньютона змінили на Ейнштейна, це не просто уточнення, це повна зміна «оптики», через яку вчені дивляться на світ. Факти самі по собі німі, вони говорять лише в межах теорії.

Каркас для роздумів: Це вчить гнучкості мислення. Те, що сьогодні вважається «незаперечним науковим фактом», завтра може бути переглянute. Ми завжди дивимось на світ крізь окуляри певної парадигми (навіть у політиці чи культурі).

Мартін Гайдеггер

(XX ст.) Німецький філософ, одна з найвпливовіших фігур континентальної філософії, творець **фундаментальної онтології**. Він поставив за мету відновити «питання про Буття», яке, на його думку, європейська філософія забула, зосередившись на суцтоту (конкретних речах). Гайдеггер називає людину **Dasein** («тут-буття») — це істота, для якої її власне існування є питанням. Ми «закинуті» у світ і живемо у

страху перед Ніщо (смертю). **Внесок** — глибокий аналіз екзистенціалів (страх, турбота, час) та вплив на екзистенціалізм і герменевтику.

«Мова — це дім буття»

Суть проблеми: Роль мови. Мова — це не просто інструмент для передачі інформації (як у комунікації). Мова — це середовище, в якому світ нам відкривається. Ми не можемо помислити те, для чого у нас немає слів. Поети і мислителі — це «вартові» цього дому, які створюють смисли.

Каркас для роздумів: Коли ми втрачаємо багатство мови (наприклад, переходячи на примітивний сленг чи канцелярит), ми звужуємо своє буття. Збереження мови — це збереження свого світу.

«Чому взагалі є суще, а не ніщо?»

Суть проблеми: Фундаментальне питання метафізики. Це питання про причину існування Всесвіту. Наука запитує «як» працює світ, а філософія запитує «чому» він взагалі є. Це відчуття дива перед фактом існування.

Каркас для роздумів: Це питання виводить нас за межі буденності. Усвідомлення крихкості буття на фоні Ніщо викликає «метафізичний жах» і подив, з якого починається філософія.

Жан Бодрійяр

(XX ст.) Французький філософ-постмодерніст, соціолог. Він описав сучасний світ як еру **гіперреальності**. Його головне поняття — **«симулякр»**: копія, яка не має оригіналу. Бодрійяр стверджував, що медіа та реклама створили світ знаків, які більше не відсилають до реальності, а лише один до одного. Внесок — аналіз впливу мас-медіа та споживання на свідомість (його ідеї надихнули фільм «Матриця»).

«Симулякр — це не те, що приховує істину. Це істина, яка приховує, що її немає»

Суть проблеми: Втрата реальності. Ми живемо у світі, де новини в телевізорі здаються реальнішими за події за вікном. Діснейленд існує, щоб ми думали, ніби решта Америки — справжня, хоча вона вже теж стала декорацією.

Каркас для роздумів: Інстаграм-фільтри створюють обличчя, яких не існує. Фейк-ньюз створюють події, яких не було. Ми все більше живемо у світі симулякрів.

Роберт Нозік

(XX ст.) Американський філософ, представник **лібертаріанства**. Головний опонент Джона Ролза. Він відстоював ідею «мінімальної держави», яка займається лише захистом від насильства, і вважав будь-який перерозподіл податків (на соціальну допомогу) формою примусової праці. В етиці відомий завдяки мисленнєвому експерименту «Машина досвіду».

«Машина досвіду»

Суть проблеми: Критика гедонізму. Уявіть машину, яка дасть вам ідеальне життя (щастя, успіх), але це буде віртуальна ілюзія. Чи погодилися б ви підключитися назавжди? Нозік каже «ні». Нам важливо не просто *відчувати* щось хороше, а *бути* кимось і робити щось реально. Контакт з реальністю важливіший за задоволення.

Каркас для роздумів: Чому ми не обираємо вічне життя під наркотиками? Бо ми хочемо, щоб наше життя мало реальний зміст, навіть якщо воно важке.

Еріх Фромм

(XX ст.) Німецько-американський філософ і психолог, представник **неофрейдизму** та гуманістичного психоаналізу. Він досліджував проблему свободи, стверджуючи, що сучасна людина, отримавши свободу від середньовічних кайданів, відчула самотність і безсилля, тому прагне «**втекти від свободи**» в тоталітаризм або конформізм. Фромм розрізняв

два способи існування: «**мати**» (споживацтво) і «**бути**» (творчість, любов).

Внесок— поєднання психоаналізу з соціологією та етикою.

«Втеча від свободи»

Суть: Свобода — це тягар, який вимагає відповідальності. Людям часто легше підкоритися диктатору або натовпу, ніж бути вільними особистостями.

Хосе Ортега-і-Гассет

(XX ст.) Іспанський філософ та есеїст. У своїй найвідомішій праці «**Бунт мас**» він діагностував кризу європейської культури, пов'язану з приходом до влади «**людини-маси**». Масова людина задоволена собою, не вимагає від себе самовдосконалення, але агресивно нав'язує свої смаки всім іншим.

Внесок — аналіз феномену масового суспільства та елітаризму.

«Маса — це ті, хто пливе за течією і позбавлений орієнтирів»

Суть: Критика посередності та конформізму. Справжня еліта — це не багатії, а ті, хто вимогливий до себе.

Йоган Гейзінга

(XX ст.) Нідерландський філософ та історик культури. Автор концепції **Homo Ludens** («Людина, що грається»). Він стверджував, що гра старша за культуру і є фундаментом усієї людської цивілізації. Право, війна, мистецтво, філософія — все це виникло з ігрових форм. **Внесок** — переосмислення ролі гри як серйозного культуротворчого фактора.

«Гра — це основа культури»

Суть: Культура виникає у формі гри. Коли суспільство втрачає ігровий елемент (чесні правила, "fair play"), воно деградує у варварство.

Пауль Феєрабенд

(XX ст.) Американський філософ науки, представник **«епістемологічного анархізму»**. Він критикував ідею про те, що в науці існує єдиний правильний метод. Його гасло — **«Anything goes»** («Все згодиться»): вчений має право використовувати будь-які методи, навіть міфологію чи магію, якщо це веде до відкриття. **Внесок** — радикальна критика наукового догматизму.

«Все згодиться»

Суть: Немає універсальних правил науки. Прогрес часто досягається порушенням правил.

VI. Сучасність

Алан Тьюринг

(XX ст.) Британський математик, піонер **комп'ютерних наук** та філософії ШІ. Він запропонував операціональне визначення мислення через **«Тест Тьюринга»**: якщо машина у спілкуванні не відрізняється від людини, її слід вважати розумною. Його підхід — функціоналізм (мислення — це обчислення). **Внесок** — заклав концептуальні основи штучного інтелекту.

«Чи можуть машини мислити?»

Суть проблеми: Природа інтелекту. Якщо машина поводить себе як розумна, вона і є розумною. Немає таємничої "душі", є обробка інформації.

Каркас для роздумів: З появою ChatGPT це питання стало реальністю. Чи є там розуміння, чи тільки імітація?

Джон Серль

(XX–XXI ст.) Американський філософ свідомості, критик «сильного ШІ». Відомий своїм мисленнєвим експериментом **«Китайська кімната»**, яким доводить, що комп'ютер може оперувати символами (синтаксис), не розуміючи їх значення (семантика). Серль відстоює біологічний

натуралізм: свідомість є унікальною властивістю біологічного мозку.
Внесок — демонстрація обмеженості комп'ютерної моделі розуму.

«Китайська кімната»

Суть проблеми: Критика Тьюринга. Імітація (синтаксис) — це не розуміння (семантика). Словник може перекладати, але він не "розуміє" слів.

Каркас для роздумів: ШІ — це потужний калькулятор, але в ньому немає "світла" свідомості.

«Синтаксису недостатньо для семантики»

Суть проблеми: Критика штучного інтелекту.

- **Синтаксис:** Правила маніпулювання символами (граматика, код). Це робить комп'ютер.
- **Семантика:** Розуміння змісту і значення цих символів. Це робить людина.
- **Аргумент:** Ви можете ідеально переставляти китайські ієрогліфи за інструкцією (синтаксис), але не розуміти китайської мови (семантика). Так само програма може імітувати розмову, не розуміючи, про що вона говорить.

Каркас для роздумів: ChatGPT — це геніальний "синтаксичний маніпулятор". Він передбачає наступне слово, але чи розуміє він його *сене*? Серль каже «ні».

Томас Нагель

(XX–XXI ст.) Американський філософ свідомості, критик фізикалізму. У знаменитій статті «Як це — бути кажаном?» він аргументував, що наука може описати об'єктивну роботу мозку, але не здатна вхопити суб'єктивний досвід (**qualia**) живої істоти. Внесок — введення поняття «суб'єктивного характеру досвіду» в центр дискусій про свідомість.

«Як це — бути кажаном?»

Суть проблеми: Qualia (кваліа). Суб'єктивний досвід (відчуття червоного, смак болю) неможливо описати формулами фізики. Знати *про* колір і *бачити* колір — різні речі. Свідомість не зводиться до мозку.

Каркас для роздумів: Наука пояснює об'єктивний світ, але "внутрішнє кіно" кожної людини залишається загадкою.

Френк Джексон

(XX–XXI ст.) Австралійський філософ свідомості. Автор знаменитого «аргументу знання», відомого через мисленнєвий експеримент «**Кімната Мері**». Експеримент показує, що навіть володіючи повним фізичним знанням про колір (довжину хвиль, роботу нейронів), людина не знає, *як* він відчувається, доки не побачить його на власні очі. Це доводить обмеженість **фізикалізму** (теорії, що все є фізичним), бо фізика не описує суб'єктивні якості досвіду (**qualia**). **Внесок** — сформулював один із найсильніших аргументів проти матеріалізму на користь **дуалізму властивостей**.

«Кімната Мері»

Суть проблеми: Qualia (кваліа). Суб'єктивний досвід (відчуття червоного, смак болю) неможливо описати формулами фізики. Знати *про* колір і *бачити* колір — різні речі. Свідомість не зводиться до мозку.

Каркас для роздумів: Наука пояснює об'єктивний світ, але "внутрішнє кіно" кожної людини залишається загадкою.

«Мері дізнається щось нове»

Суть проблеми: Обмеженість фізикалізму. Фізичні факти (довжина хвилі світла, активність нейронів) — це не все знання про світ. Існує знання «від першої особи» (як це — бачити червоне).

Каркас для роздумів: Можна прочитати тисячу книг про кохання, але це не те саме, що закохатися. Досвід неможливо замінити теорією.

Девід Чалмерс

(XX–XXI ст.) Сучасний австралійський філософ, представник **натуралістичного дуалізму**. Він сформулював «**важку проблему свідомості**»: чому інформаційні процеси в мозку супроводжуються внутрішнім переживанням? Чалмерс використовує аргумент «філософського зомбі» (істоти без свідомості), щоб довести, що свідомість не зводиться до матерії. Внесок — систематизація проблем сучасної філософії розуму, захист ідеї нефізичної природи свідомості.

«Філософський зомбі»

Суть проблеми: **Qualia** (кваліа). Суб'єктивний досвід (відчуття червоного, смак болю) неможливо описати формулами фізики. Знати *про* колір і *бачити* колір — різні речі. Свідомість не зводиться до мозку.

Каркас для роздумів: Наука пояснює об'єктивний світ, але "внутрішнє кіно" кожної людини залишається загадкою.

«Важка проблема свідомості»

Суть проблеми: Межі наукового пояснення.

- **Легкі проблеми:** Як мозок обробляє інформацію, реагує на стимули, говорить. Це можна пояснити нейробіологією.
- **Важка проблема:** Чому все це супроводжується *суб'єктивним переживанням*? Чому ми не просто біороботи, які діють у темряві, а відчуваємо "смак" життя (біль, радість, колір)? Наука поки не може пояснити перехід від нейронів до почуттів.

Каркас для роздумів: Це головна загадка сучасності. Чи є свідомість магією, чи це просто складна фізика, якої ми ще не розуміємо?

Роберт Сапольські

(XX–XXI ст.) Американський нейробіолог і приматолог, представник **наукового детермінізму**. У своїй праці «**Біологія добра і зла**» він аргументує, що людська поведінка повністю визначається біологією (гени, гормони, мозок) та середовищем, тому **свободи волі не існує**. Сапольські пропонує переглянути систему правосуддя і моралі, відмовившись від понять провини і гріха (злочинців треба лікувати, а не карати). **Внесок** — обґрунтування нейробіологічного погляду на етику.

«Свободи волі не існує»

Суть проблеми: Нейробіологічний детермінізм. Сапольські стверджує, що в мозку немає «маленького чоловічка», який приймає рішення. Рішення — це результат суми факторів: рівень глюкози, гормони, гени, дитячі травми, культура. Якщо ми знаємо всі змінні, ми можемо передбачити вчинок. Тобто відчуття вибору - ілюзія мозку.

Каркас для роздумів: Це знімає провину, але й відповідальність. Якщо вбивця не винен (бо у нього пухлина мозку), чи маємо ми право його карати? (Сапольські каже: ізолювати, як зламану машину, але не ненавидіти).

Джуліан Баджіні

(XX–XXI ст.) Сучасний британський філософ, популяризатор науки, редактор журналу «The Philosophers' Magazine». Він спеціалізується на **прикладній етиці** та використанні **мисленнєвих експериментів** для перевірки наших інтуїцій. У своїх книгах (зокрема «Свиня, яка хотіла, щоб її з'їли») він демонструє, що філософія — це не суха теорія, а інструмент для вирішення парадоксів реального життя (ідентичність, вегетаріанство, свобода волі). **Внесок** — повернення філософії в публічний простір як методу критичного мислення.

«Свиня, яка хотіла, щоб її з'їли»

Суть проблеми: Етика згоди та споживання. Якщо створити генетично модифіковану тварину, яка *хоче* бути з'їденою, чи зникне моральна проблема м'ясоїдіння? Експеримент тестує наші інтуїції: чи справді вся проблема в стражданні тварини, чи є щось аморальне в самому акті вбивства, навіть за згодою?

Каркас для роздумів: Це показує, що "згода" не завжди знімає етичні питання. Чи етично дозволяти людині продати себе в рабство, якщо вона "цього хоче"?

Майкл Сендел

(XX–XXI ст.) Сучасний американський політичний філософ, представник **комунітаризму**. Він критикує ліберальну теорію (зокрема Ролза) за уявлення про людину як ізольованого індивіда. Сендел стверджує, що ми сформовані нашою спільнотою та моральними цінностями. Його головна тема — **межі ринку**: є речі, які не можна продавати (дружба, нагороди, громадянство), бо гроші руйнують їхню цінність. Внесок — повернення дискусії про чесноти та «спільне благо» в сучасну політику.

«Є речі, які не можна купити за гроші» або «Ринкові цінності витісняють моральні норми»

Суть проблеми: Експансія ринку. Коли ми переводимо все на гроші (наприклад, платимо дітям за читання книг або купуємо право на забруднення повітря), ми змінюємо характер цих благ. Ринок — це інструмент, але він не повинен диктувати мораль.

Каркас для роздумів: Чи все продається? Ми відчуваємо огиду до торгівлі органами чи чергою до лікаря. Це означає, що інтуїтивно ми погоджуємося з Сенделом: мораль вища за прибуток.

Людвіг Фюрбач

(XIX ст.) Німецький філософ, представник **антропологічного матеріалізму**. Критикував ідеалізм Гегеля та релігію. Стверджував, що не

Бог створив людину, а **людина створила Бога** за своїм образом і подобою, спроектувавши на небо свої найкращі якості. Його ідеї стали містком між Гегелем і Марксом. **Внесок** — атеїстична критика релігії як відчуження людської сутності.

«Людина людині Бог»

Суть: Замість любові до вигаданого Бога люди повинні спрямувати свою любов на реальну людину. Релігію треба замінити антропологією.

Бертран Рассел

(XIX–XX ст.) Британський філософ, логік, пацифіст. Один із засновників **аналітичної філософії**. Розвивав логічний атомізм (світ складається з фактів, а не речей). Відомий своєю критикою релігії («Чому я не християнин») та аргументом **«Чайник Рассела»** (тягар доведення лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує). **Внесок** — розвиток математичної логіки та боротьба за мир.

«Чайник Рассела»

Суть: Якщо я скажу, що між Землею і Марсом літає чайник, ви не зможете це спростувати. Але це не означає, що чайник існує. Так само неможливість спростувати Бога не доводить Його існування.

Тести додатково

1. Есхатологія — це теологічне вчення про:

Відповідь: кінець світу

2. Середньовічне вчення "отців церкви" і другий період середньовічної філософії має назву:

Відповідь: патристика

3. Вчення про творення світу Богом з нічого має назву:

Відповідь: креаціонізм

4. Від кого захищають християнську віру апологети?

Відповідь: від язичників, світської влади та філософії

5. Основна модель співвідношення Бога і Природи в ренесансній філософії має назву:

Відповідь: пантеїзм

6. Середньовічна діалектика – це:

Відповідь: формальнологічний метод ведення диспутів pro et contra

7. Від якого слова утворена назва "апологетика"?

Відповідь: захист

8. Проблема універсалій стосується:

Відповідь: природи загальних понять, родів і видів

9. Етична концепція, яка визначає головним критерієм справедливості найбільше щастя для найбільшої кількості людей – це

Відповідь: утилітаризм

10. Розділ філософії, що вивчає проблеми практичної філософії, має назву

Відповідь: етика / моральна філософія

11. Хто з наведених філософів сформулював парадокс толерантності?

Відповідь: Карл Поппер

12. Який філософ визначав чесноту як дотримання середини між двома крайнощами?

Відповідь: Аристотель

13. Яке з наведених тверджень правильне?

Відповідь: Онтологія — вчення про буття, а метафізика — про першооснови, першопричини буття.

14. Категоричний імператив Канта впливає з

Відповідь: золотого правила етики

15. Ефективний альтруїзм є

Відповідь: утилітарною ідеєю

16. «Голод, достаток і мораль» — це праця

Відповідь: П. Сінгера

17. Вираз, який відповідає поняттю самосвідомості

Відповідь: трансцендентальна єдність аперцепції

18. Який термін означає феноменальні стани свідомості?

Відповідь: qualia

19. Яке поняття Кантової філософії відповідає самосвідомості?

Відповідь: трансцендентальна єдність аперцепції

20. Які теорії визнають тотожність ментальних станів і станів мозку?

Відповідь: фізикалістичні

21. Ідеалізм І.Канта є

Відповідь: трансцендентальним

22. Який науковий метод використовують емпіристи для узагальнення фактів?

Відповідь: індукцію

23. Що розуміють під виразом «природна релігія» просвітники?

Відповідь: спільні для всіх людей моральні норми

24. "Епоха філософії та філософів" — це

Відповідь: Просвітництво

25. Самопричинна основа буття має назву

Відповідь: субстанція

26. Концепція, яка стверджує, що єдина реальність — це та, яка конструюється свідомістю суб'єкта пізнання, має назву

Відповідь: соліпсизм

27. Який з законів логіки вводить Г. Ляйбніц?

Відповідь: Закон достатньої підстави

28. Хто є засновником емпіричної методології у Новому часі?

Відповідь: Ф. Бекон

29. Який представник німецької класичної філософії обґрунтував концепцію «Я і не-Я» як основу для розрізнення самосвідомості?

Відповідь: Фіхте

30. Знання, яке передує досвіду, має назву

Відповідь: апріорне

ТУТ ДЕСЬ 2 НЕПРАВИЛЬНІ ВІДПОВІДІ:

11. Термін "гносеологія" використовує філософська традиція

Відповідь: континентальна, яка спирається на німецьку класичну філософію

12. Синонімом "першої філософії" Аристотеля є

Відповідь: Метафізика

13. Філософський скептицизм означає

Відповідь: Переконавання в непізнаваності істини

14. Самопричинна основа буття має назву

Відповідь: субстанція

15. Який з цих законів не є законом діалектики?

Відповідь: закон тотожності

16. Критерієм істини, згідно когерентної теорії, є

Відповідь: узгодженість суджень

17. Закони логіки це

Відповідь: Закон тотожності, Закон суперечності, Закон виключеного третього, Закон достатньої підстави

18. Розділ філософії, що вивчає проблеми пізнання, має назву

Відповідь: епістемологія

19. Знання, яке передує досвіду, має назву

Відповідь: апріорне

20. Критерієм істини, згідно кореспондентної теорії, є
Відповідь: відповідність реальності

Екзамен. Тести

1. Яка філософська теорія стверджує, що людина є tabula rasa?

соліпсизм

волютаризм

сенсуалізм

2. Традиційне епістемологічне визначення поняття знання — це
накопичення мудрості протягом життя
сукупність відомостей, які людина набуває завдяки своїм розумовим
здібностям
впевненість у правдивості інформації, підкріплена досвідом
істинне обґрунтоване переконання

3. Знання, яке передуює досвіду, має назву

апріорне

апостеріорне

емпіричне

4. Які проблеми найбільш притаманні філософії раціоналізму Нового часу?

докази буття Бога і проблема розуму та віри

пошук наукового методу і субстанційної основи світу

сенсу життя і свободи людини

5. Звідки походить термін «утопія»?

з усного висловлювання Платона

з критики буржуазії К. Марксом

з праці Томаса Мора

6. Яка концепція істини вважає критерієм істинності узгодженість суджень між собою?

догматична

прагматична

когерентна

кореспондентна

7. Яка школа елліністичної філософії розглядає насолоду як найвище благо людини?

школа скептиків

неоплатоніки

Мілетська школа

школа Епікура

8. Завершальний період античної філософії має назву

апологетика

патристика

елліністичний період

9. Який з наведених законів є антропологічним законом?

Закон виключеного третього

Закон переходу кількісних змін у якісні

Закон утопічного місцепокладання

10. Розділ філософії, що вивчає проблеми першопричин, першопочатків буття, має назву

гносеологія

онтологія

метафізика

11. Яке поняття Кантової філософії відповідає моральному закону?

трансцендентальна єдність аперцепції

ноумен

річ-у-собі

категоричний імператив

12. Яке знання є позитивним у концепції позитивізму?

трансцендентальне

фактичне або емпіричне

оптимістичне

13. Які нові наукові методи обґрунтовують емпіристи Нового часу?

експеримент та індукцію

аналіз і синтез

рефлексію і мисленнєвий експеримент

дедукцію та індукцію

14. Історичний період, де переважають питання натурфілософії — це

Ренесанс

Античність

Просвітництво

15. До якого напрямку належить філософія Платона?

матеріалізм

суб'єктивний ідеалізм

об'єктивний ідеалізм

16. Термін, який позначає вчення про єдність і боротьбу протилежностей,
— це

реалізм

діалектика

онтологія

17. Хто є засновником дуалістичної концепції субстанції та свідомості?

Р. Декарт

Ф. Бекон

Дж. Берклі

М. Монтень

18. Хто з наведених філософів притримувався пантеїстичного погляду на співвідношення Бога і Природи?

Дж. Берклі

Р. Декарт

Б. Спіноза

19. Яка риса характеризує самосвідомість?

автоматизм

протяжність

самототожність

20. Хто здійснив «коперніканський переворот у філософії»?

Ф. Ніцше

І. Кант

Н. Коперник

Епікур

Арістотель